

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Socialinių ir humanitarinių mokslų fakultetas

Filosofijos, menotyros ir komunikacijos katedra

**MORALINIŲ VERTYBIŲ REIKŠMĖ UGDYMO PROCESSE IR
MOTINOS VAIDMUO JAME: XVIII A. PABAIGOS – XIX A.
PRADŽIOS DISKURSO ANALIZĖ**

Profesinės etikos ir etikos audito programos magistro baigiamasis darbas

Autorius

SMSPE19 gr. stud. Greta Bartosevič

Vadovas

doc. dr. Ernesta Molotkienė

Klaipėda, 2021

MAGISTRO BAIGIAMOJO DARBO LYDRAŠTIS

Pildo magistro baigiamojo darbo autorius

.....
(magistro baigiamojo darbo autoriaus vardas, pavardė)

.....
(magistro baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)

Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudotas Klaipėdos universitete ir kitose aukštosiose mokyklose.

.....
(magistro baigiamojo darbo autoriaus ir parašas)

Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 m. Klaipėdos universiteto studijų procese.

.....
(magistro baigiamojo darbo autoriaus ir parašas)

Pildo magistro baigiamojo darbo vadovas

Magistro baigiamąjį darbą ginti

(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

.....
(data) (magistro baigiamojo darbo vadovo vardas, pavardė ir parašas)

Pildo katedros, kuriojančios studijų programą, administratorius (sekretorius)

Baigiamasis darbas įregistruotas **Filosofijos, menotyros ir komunikacijos katedroje**

.....
(data)

(katedros sekretorės vardas, pavardė ir parašas)

Pildo katedros, kuriojančios studijų programą, vedėjas

Magistro baigiamąjį darbą ginti

(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

.....doc. dr. Ernesta Molotokienė.....

(data) (katedros vedėjo vardas, pavardė ir parašas)

Recenzentu(-ais) skiriu

.....
(įrašyti recenzento(ų) vardą, pavardę)

.....doc. dr. Ernesta Molotokienė.....

(data) (katedros vedėjo vardas, pavardė ir parašas)

SANTRAUKA

Greta Bartosevič. Moralinių vertybių reikšmė ugdymo procese ir motinos vaidmuo jame: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios diskurso analizė. Profesinės etikos ir etikos audito magistro studijų programos baigiamasis darbas. Darbo vadovas doc. dr. Ernesta Molotokienė, Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2021. – 60 p.

Darbo tikslas – remiantis šaltiniais ir istoriografija, atskleisti motinos vaidmenį vaikų moralinių vertybių ugdymo procese XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžios Lietuvoje.

Magistro darbą sudaro įvadas, trys dėstymo skyriai. Kiekvienas iš dėstymo skyrių turi po tris poskyrius. Išvados, šaltiniai, literatūros sąrašas ir priedai. Įvade pristatomas darbo temos aktualumas, iškeliami tezę, problema, objektas, tikslas, uždaviniai, darbo metodai ir glaustai pristatoma istoriografija. Pirmajame darbo skyriuje pristatoma XVIII a. socialinė ir švietimo būklė, valstiečių gyvenimo lygis bei moters vieta visuomenėje. Antrasis darbo skyrius skirtas Edukacinės komisijos veiklai, įkūrimo priežastims, namų ugdymui ir jam keliamiems tikslams. Aprašomos mokyklų rūšys ir reglamentuotas jų darbo pobūdis. Trečiajame skyriuje pristatomi vaiko auklėjimo ypatumai, tradicinių vertybių principai bei aprašoma tėvų ir vaikų abipusio ryšio svarba.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, kurios tiksliai aprašo ką pavyko išanalizuoti darbo metu. Kaip keitėsi motinos vaidmuo socialiniame gyvenime, šeimoje ir vaiko ugdyme. Kodėl įvyko švietimo lūžis, kurio pasekmės jaučiamos iki šiol.

Raktažodžiai: moteris, vaiko ugdymas, motina, mokslas, Apšvietos epocha, vertybės, moralė, Edukacinė komisija, XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia.

SUMMARY

The significance of moral values in the process of children's education and the role of women in it: discourse analysis of the late 18th century and the early 19th century. Final work of professional ethics and ethics audit master's degree study program. Work supervisor doc. dr. Ernesta Molotkienė, Klaipėda university: Klaipėda, 2021. – 60 p.

Work purpose: based on sources and historiography reveal mother's role in children moral values education process in Lithuania in late 18th century and the early 19th century.

The master's thesis consists of an introduction, three main sections/subsections, as well as conclusions, sources, bibliography and appendices. The introduction presents the relevance of the research, raises a problem, identifies the object, goal and tasks, discusses applied methods and briefly presents the historiography. The first section presents social and educational status, peasant standard of living and woman's place in society in the 18th century. The second section of the research is devoted to the activities of the Educational Commission, the reasons for its establishment, home education and its goals. The third section presents the features of the child's upbringing, the principles of traditional values and describes the importance of the mutual relationship between parents and children.

Final section provides conclusions that exactly describe what was successfully analyzed during the work. How the role of women changed in social life, family and the upbringing of the child. Why education break happened and whose consequences are felt to this day.

Keywords: woman, child upbringing, mother, education, Enlightenment era, values, morality, Educational Commission, the end of 18th century - beginning of 19th century.

TURINYS

ĮVADAS	6
I. SOCIALINĖ IR ŠVIETIMO BŪKLĖ XVIII A. PABAIGOJE - XIX A. PRADŽIOS LIETUVOJE	14
1.1. Tarp šeimos ir visuomenės: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios. sociokultūrinis kontekstas	19
1.2. Moterų švietimas kaip visuomenės diskusijų objektas	20
1.3. Moterų dorybių visuma ir socialiniai vaidmenys XVIII a.....	22
II. BENDROJO LAVINIMO SISTEMOS KŪRIMAS IR RAIDA ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU	27
2.1. Edukacinės Komisijos švietimo kryptys ir ugdymo koncepcijos	27
2.2. Namų ugdymas ir jam keliami tikslai	30
2.3. Mokyklų tipai ir veiklos reglamentavimas.....	33
III. VAIKO AUKLĖJIMO YPATUMAI XVIII A. PABAIGOJE – XIX A. PRADŽIOS LIETUVOJE	38
3.1. Pagrindinės moralinės XVIII – XIX a. auklėjimo ir ugdymo vertybės bei principai Lietuvoje	39
3.2. Tėvų vaidmuo vaikų lavinime	43
3.3. Vaiko ryšys su tėvais kaip moraliniais autoritetais: Izabelės Čartoriskos ir Mykolo Kleopo Oginskio laiškų analizė	45
IŠVADOS	50
Šaltiniai	52
Literatūra	52
Priedai:	56

ĮVADAS

Temos aktualumas. Dvi neatsiejamą sąsajas, kurios visą pasaulio egzistavimo laikotarpį ėjo kartu – moralė ir vertybės. Dabartiniame liberaliame pasaulyje galime stebėti itin ryškią tradicinių moralinių vertybių krizę, kuri jau kelis amžius su įsibėgėjimu finišuoja link kulminacijos, tradicinių krikščioniškų vertybių išnykimo iš mūsų kasdienio gyvenimo. Vertybių krizė jau prieš kelis amžius pasiekė valstybės institucijas, aplinką, o dabar – šeimą. Socialinė ir ekonominė sistema, pagrįsta vis didesniu materialinių gėrybių ir paslaugų vartojimu, bei susiformavęs vartotojiškos visuomenės mentalitetas skatina žmogaus prigimtinių savybių – atsakingumo, darbštumo, teisingumo – nykimą. Tokioje sistemoje vienu svarbiausių žmogaus gyvenimo gerovės rodiklių laikoma ne jo moralinės vertybės, bet perkamoji galia.

Šis procesas yra nesustabdomas, nes ateinančios kartos kuria kitokius požiūrius į šeimą, kitaip vertina kasdienes situacijas ir argumentuoja pasaulinius įvykius. Visa tai siejama su globalizacija ir dvasine destabilizacija. Daiva Danilevičienė (2014, t. 39, Nr. 3, p. 101) teigia, kad problema slypi šeimos dorybių niveliavimesi. Ypatingas motinos užimtumas šiais laikais mažina šeimos švenčių vertę, kurios metu susiburdavavo visa šeima ir taip suteikdavo pamąstymų naujai besikuriančioms asmenybėms. Šiais laikais esanti moderni visuomenė yra pasikausčiusi įvairiomis naujausiomis technologijomis, keičiasi ne vien bendravimo būdas, bet nuo prigimtinių tautos kultūros elementų perteikimo pereinama prie paprastos formos, kiekvienam žmogui suprantamo, apskaitimo informacijos būdo.¹ Tuo tarpu Vytautas Uzdila (2001, p. 27) Vydūno filosofijoje pastebėjo, kad tauta ir šeima išliktų dvasinga ir stipri, ji turi kliautis ne vyraujančiomis tendencijomis ir tuometinėmis madomis, o gimine, tai yra žmonėmis, kurie gyvena kartu. Jeigu žmogus išliks artimas savo šeimai, jis išliks artimas ir savo giminei bei tautai. Taip pat žmogus sėkmingai nukreipia savo esybės ir vertybių stiprinimą jeigu gyvena visapusiškai prasmę turintį gyvenimą.²

Vaikų, vėliau jaunimo moralinių vertybių nuosmukis, nuolatinis ugdymo tradicijų ir standartų keitimasis privedė žmoniją iki tradicinių vertybių krizės. Dabar visuomenė turi „iš naujo atrasti gelbėjimosi ratą“ tam, kad galėtų išsaugoti savo vaikų ir šeimos vertybių saugyklą ir toliau ją perduoti ateinančioms kartoms. Vis dažniau grįžtama prie minties, kad pamatinis vaiko ugdymo etapas yra buvimas šeimoje. Tyrimai rodo (Ingrida Gelžinytė, Algimantas Bagdonas, 2017)³, kad jeigu ugdymo

¹ Danilevičienė D., 2014. Dvasinių vertybių raiška ir šeimos institutas. Vilnius: Lietuvos Edukologijos Universitetas. t. 39, Nr. 3, p.101. Prieiga internetu: <http://socialinisuugdymas.leu.lt/index.php/socialinisuugdymas/article/download/115/110> (žr. 2020-11-25).

² Uzdila, J. V., 2001. Lietuvių šeimotyra. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas. p. 27.

³ Gelžinytė I., Bagdonas A., 2017. Šeimų, auginančių 4-5 metų vaikus, dalyvavimas vaikų ugdomojoje veikloje, in: Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo pedagogų rengimo problematika: konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Kauno kolegija. <https://core.ac.uk/reader/75821380>; Taip pat žr.: Justina Kravcenkaite, Ausra Kazlauskienė, Parental Involvement in the Child Development Process at Home, in: Society Integration Education. Proceedings of the International Scientific Conference, May 2019. DOI: 10.17770/sie2019vol2.3830.

proceso metu tėvai sugeba pakankamai įsitraukti į vaiko edukaciją, jam pavyksta pasiekti ženkliai didesnius pasiekimus ir kitose veiklose. Tačiau šiais laikais esant dideliame tėvų užimtumui dėl didelio, pastovaus darbo krūvio jiems sunku prisidėti prie vaiko ugdymo.

Konstatuotas faktas, jog problemos kyla iš šeimos šaknų ir tuo, kad vaikų auklėjimas nėra kokybiškas, dažniausiai apkaltinamos motinos. Susiklosčiusi situacija skatina atsigręžti atgal ir pažvelgti, kaip istorijos eigoje kito (ar kito) šeimos vaidmuo vaiko moralinių ir etinių vertybių ugdymo procese ir kokią vietą šiame procese užėmė moteris – motina. Motinos vaidmens abiejų lyčių vaikų ugdymo procese iškėlimo laikotarpis susijęs su Apšvietos epocha, pasižymėjusia ypatingu dėmesiu žinioms, mokslo pasiekimams ir mokslinių institucijų steigimui. Tačiau šis procesas ne visose šalyse ir ne visose socialinėse grupėse vyko tolydžiai. Neretai vaikų ir jaunimo mokslas pasibaigdavo namie prie gubernančių stalo, o jo turinys buvo tikėjimo pagrindų įskiepijimas ir elementarių skaitymo, rašymo bei skaičiavimo įgūdžių suteikimas vaikui. Apšvietos laikotarpiu matome bandymus keisti mergaičių ugdymo turinį, siekiant praplėsti jį ne tik į namų ūkį orientuotais dalykais, bet ir visuomenei aktualiais pilietinio ugdymo elementais.

Apšvietos epochos suaktualinta požiūrio į moterį kaita susijusi su nuo pat ankstyvųjų naujųjų laikų prasidėjusiais procesais. Jau XVI a. pabaigoje kinta požiūris į moters vaidmenį bei funkcijas visuomenėje ir šeimoje: vis labiau stiprėja diskusija apie moterų teises, kita vertus, moteris vis dar traktuojama kaip biologiškai menkiausiai išsivysčiusi ir mažiau protinga nei vyras. Pastaroji pozicija buvo dominuojanti Apšvietos epochoje. Tos epochos atstovai – filosofas Jeanas Jacques‘as Rousseau (*Jean Jacques Rousseau, 1712–1778*) ir gydytojas Pierre‘as Rousselis (*Pierre Roussel, 1742–1802*) – teigia, kad, moteris nors ir sudarydamos pusę visuomenės, neturi tokio pat tipo proto kaip vyrai. Remiantis supratimu, kad moters protas nėra pajėgus pasiekti konceptualizacijos, buvo padaryta išvada: moteris privalo atsigręžti tik į tai, kas konkrečiu ir praktiška. Pasitarnaudama vyro ir vaikų poreikiams, moteris ne tik užtikrina jų laimę ir gerovę, bet ir teisingai atlieka jai skirtą vaidmenį. Nors lietuviai tokio tipo diskusijose nedalyvaudavo, bet panašios nuomonės buvo lenkai, kaip konstatuoja Maria Bogucka (2001, T. 84. p.69.) „Visi (XVI – XVIII a.) lenkų autoriai pabrėžė, kad moteris turi sėdėti namie“.⁴

Tačiau XVIII a. antrosios pusės raštija rodo, kad Apšvietos epochoje Vakarų Europoje prasidėjusios diskusijos dėl moterų vietos ir vaidmens visuomenėje to meto stereotipiniame „vyriskajame pasaulyje“ galutinai pasiekė ir Lenkiją bei Lietuvą. Įvyko lūžis, kuriame buvo aptariami svarbūs aspektai: kokį vaidmenį vaikų ugdyme atlieka motina. Pabrėžiama, jog tik dorybinga asmenybė gali išugdyti ir perduoti iš kartos į kartą reikšmingiausias moralinės vertybės.

4 Bogucka M. 2001. *Between the Ideal and Reality*. Warszawa: Acta Poloniae Historica. T. 84. p.69.

Visuotinio visuomenės švietimo idėjos, kurios buvo iškeltos Apšvietos epochoje, moterų dalyvavimo viešajame gyvenime klausimai, socialiniai vaidmenys neprarado savo aktualumo net moderniaisiais laikais, nes švietimas ir naujų mokslo žinių kūrimas yra vienas pamatinių dalykų šiuolaikinėje visuomenėje. Tarp pagrindinių magistro tyrinėjimo aspektų patenka būtent motinos vaidmens vaikų ugdymo procese kaita XVIII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais bei jos pačios edukacija. Darbe svarbus vaikų moralinių vertybių ugdymo procesas, kuris nuolat skatina naujas diskusijas šiuolaikiniame pasaulyje. Į XXI amžių įžengėme su neišspręstomis problemomis ir vėl keliami daugelį klausimų, kurių šaknys siekia XVIII a. Remiantis šaltiniais ir literatūra, šiame darbe siekiama išanalizuoti motinos vaidmens iškilimo ir jos reikšmės vaikų ugdymo procese bei moralinių savybių formavimesi aktualizavimą XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Lietuvos diskurse.

Ginama tezė: Remiantis istorine diskurso analize siekiama pagrįsti tezę, jog vaikų moralinių vertybių ugdymas yra pamatinis šeimos uždavinys, kuriam didelę reikšmę XVIII a. pabaigos XIX a. pradžios Lietuvoje turėjo motinos vaidmuo.

Darbo problema. Išsiaiškinti, kaip kito moralinių vertybių reikšmė vaikų ugdyme ir koks buvo motinos vaidmuo sprendžiant šią problemą XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje Lietuvoje.

Darbo objektas. Apšvietos epochos idėjų inspiruoti vaikų auklėjimo pokyčiai, naujovės, nesutarimai ir motinų vaidmuo moralinių vertybių vaikų ugdymo procese XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžios Lietuvoje.

Darbo tikslas. Remiantis šaltiniais ir istoriografija, atskleisti motinos vaidmenį vaikų moralinių vertybių ugdymo procese XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžios Lietuvoje.

Darbo uždaviniai. Šiuo darbu siekiama:

1) Trumpai aptarti socialinę ir švietimo būklę XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžios Lietuvos teritorijoje;

2) Remiantis istoriografija ir šaltiniais apibūdinti, kokie socialiniai vaidmenys buvo priskiriami moterims (motinoms) Naujaisiais laikais ir kaip jie kito Apšvietos epochoje;

3) Apibūdinti Edukacinės komisijos steigimo priežastis ir šios institucijos reikmę diegiant moralinės ir dorybių vertybės Abiejų Tautų Respublikoje;

4) Apibūdinti pagrindines moralines auklėjimo ir ugdymo vertybes bei principus Lietuvoje XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžios sandūroje.

5) Pasitelkiant Izabelės Čartoriskos (*Izabela Czartoryska*) ir Mykolo Kleopo Oginskio (*Michał Kleofas Ogiński*) gyvenimo ir kūrybos pavyzdį, atskleisti vaikų ir tėvų abipusį ryšį ir tėvų vaidmenį formuojant moralines vertybes.

Darbo metodai. Darbe daugiausiai naudojami šaltinių ir istoriografijos diskurso analizės bei sintezės metodai, reikšmingas ir palyginamasis metodas. Atliekant istoriografijos analizę, siekiama tiksliau suvokti ir įvertinti Apšvietos epochos mąstytojų požiūrį į moters socialinį vaidmenį bei

Abiejų Tautų Respublikos socialinę, mokyklų veiklą ir švietimo būklę XVIII a. Sintezės metodo teikiamomis galimybėmis įvertinama šaltiniuose ir istoriografijoje pateikta informacija apie Edukacinės komisijos keliamus tikslus abiejų lyčių vaikų ugdymui. Palyginamasis metodas suteikė galimybę palyginti motinos vietą šeimoje, aktyvią veiklą visuomenėje ir atskleisti jos vaidmenį ugdant jaunąsias kartas.

Istoriografija. Su XVIII a. socialine, švietimo padėtimi ir gyvenimo kasdienybe Apšvietos epochoje šiuolaikinę visuomenę supažindina Ulricho Im Hofo knyga *Švietimo Europos Epochą*⁵, kurioje atskleidžiama, kokia buvo kuriama XVIII a. Europa ir aptariamai esminiai pokyčiai mokslo, politikos, religijos bei kultūros srityse. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir visos Abiejų Tautų Respublikos sociopolitinius ir kultūrinius pokyčius XVIII a. antrojoje pusėje atskleidžia Zigmanto Kiaupos *Akademinės Lietuvos istorijos 7 tomas*⁶ bei autorių kolektyvo monografija, skirta valstybės reformoms Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu⁷. Lietuvos visuomenės vertybių sistemoje vykusius pokyčius pažinti padeda filosofo Daliaus Viliūno straipsniai⁸ bei jo parengta Mauricijaus Pranciškaus Karpio darbų publikacija⁹ ir Jeano Jacques Rousseau veikalų vertimai su išsamiais komentarais¹⁰.

Negalime nepaminėti Jono Račkausko¹¹ ir Jono Mingino¹² darbų, kuriuose nagrinėta švietimo kaita valstybės teritorijoje ir Edukacinės komisijos veikla. Tai pat Adolfo Šapokos, kuris suredagavo platų teminį, istoriografinį ir chronologinį apimties kontekstą.¹³

Kristinos Mačiulytės monografija *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*¹⁴ praplečia suvokimo ribas apie tai, kaip nagrinėtuose XVIII a. antrosios pusės tekstuose reiškėsi Apšvietos epochos idėjinės nuostatos. Tyrinėjant pedagoginės minties raidą ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei visos Abiejų Tautų Respublikos švietimo istoriją, buvo remiamasi Meilės Lukšienės knyga *Demokratinė ugdymo mintis*

⁵ Ulrich im Hof., 1996. *Švietimo Europos Europa*. Vilnius.

⁶ Kiaupa Z., 2012. Lietuvos istorija, t. VII, 1 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.), Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba. ; Kiaupa Z., 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

⁷ Šmigelskyte-Stukienė R., Glemža L., Rakutis V. ir kt. 2014. Moderniosios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 metais. Vilnius: Petro ofsetas.

⁸ Viliūnas D., 2016. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacionalizmo filosofijos pradmenys XVIII a. pabaigoje, XVIII amžiaus studijos, t. 3. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys, sudaryt. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius.p. 44–85.

⁹ Mauricijus P. K. ,2017. Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai. Sudaryt. D. Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

¹⁰ Viliūnas D., Aleksandravičius V., 2016. Jeanas Jacques‘as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

¹¹ Račkauskas J., 1994. *Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a.* Vilnius.

¹² Minginas J. ,2007. Edukacinė Komisija ir Lietuvos pradžios mokykla. Vilnius. Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

¹³ Šapoka. A., 2016. Lietuvos istoriografija. Lietuvos istorija. Vilnius: Diemedžio leidykla.

¹⁴ Mačiulytė K. 2005. Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Lietuvoje¹⁵. Autorė pažvelgė į ugdymo problemas Lietuvoje feodalizmo krizės laikotarpiu, kuriame demokratinio ugdymo idėjos padėjo valstiečiams pasijausti pilnaverčiais žmonėmis ir įveikti savo vergiškumo nuostatą. M. Lukšienė perteikė ugdymo tendencijų kismą bei Apšvietos ir Romantizmo epochoms būdingą nepasitenkinimą esama visuomenės sandara. Knygoje parodoma, kad Vilniaus Universiteto atlikta mokyklų sistemų reforma su Edukacine komisija priešakyje, pakeitė tiek didikų, bajorų auklėjimo ir ugdymo tendencijas, bet ir dvasininkų rengimą. Ugdymo turinyje stiprėjo visuomeniniai motyvai, daugiau dėmesio skirta kultūrinei veiklai¹⁶. Tuo tarpu Lietuvos filosofas Vydūnas savo knygoje *Raštai*¹⁷ pristato, kokių būdu išbudinti visuomenę ir piliečius, žadinti juos tam, kad siektų tobulesnio žmogiškumo ir kad tokiu būdu tauta galėtų stiprėti, o Dalius Viliūnas¹⁸ pateikė informaciją apie Apšvietos ir Romantizmo epochų susidūrimą, tam, kad galėtume laisvai ir šiuolaikiškai įvertinti XVIII – XIX a. iškilusius filosofijos ir moralės klausimus.

Žavinta Sidabraitė knygoje *Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis*¹⁹ pateikia senąją knygą, spausdintą lietuvių kalba Karaliaučiuje 1795 m., kurioje – tekstai apie ugdymą, etiką, bendruomeniškumą, švietimą, efektyvų ūkininkavimą, karinę tarnybą, higieną, sveikatą bei pasaulio pažinimą. Atskleidžiama, kaip atrodė to meto Prūsijos ir Lietuvos mokyklos, kaimai bei kokia buvo švietimo situacija.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė savo darbuose nuosekliai apžvelgė lyčių vaidmenis viešojoje ir privačiojoje veikloje naujųjų laikų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje²⁰, nagrinėjo 1773 m. švietimo sistemos reformas ir Edukacinės komisijos veiklą²¹. Autorė paskelbė mokslo populiarinimo straipsnį, skirtą moterų švietimui ir patriotiniam ugdymui Apšvietos epochoje²². Tuo tarpu, Maria Bogucka, savo knygoje *Moteris senovės Lenkijoje*²³ atskleidė, koks vaidmuo teko jau ištekėjusioms moterims Lenkijoje bei kokio požiūrio jos sulaukė iš vyrų pusės. Aptarta ir tai, kaip pačioms ištekėjusioms damoms sekėsi tvarkytis ne tik namie, bet ir politikoje.

¹⁵ Lukšienė M., 1985. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. Vilnius: Mokslas.

¹⁶ Apie M. Lukšienės monografijos reikšmę kultūriniam epochos pažinimui plačiau rašyta Viliaus Mačkinio straipsnyje: Mačkinis Vilius, „Politinio mąstymo tradicijų beišskant: Apšvietos politinės minties tyrimai Lietuvoje“, Politologija, 2014, t. 75 (3), p. 3–27.

¹⁷ Vydūnas. 1990. Raštai. Vilnius. Mintis.

¹⁸ Viliūnas D., 2008. Švietimo reforma Lietuvoje ir jos padariniai filosofijai. Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje. sud. D. Viliūnas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

¹⁹ Sidabraitė Ž., 2015. Kūdikių Prietelius. Skaitinių vadovėlis. Klaipėda: Klaipėdos Univeristeto leidykla.

²⁰ Šmigelskytė-Stukienė R., 2008. Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačiojoje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai, priežastys), Moterys, darbas, šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas, Vilnius.

²¹ Šmigelskytė-Stukienė R., Glemža L., Rakutis V., ir kt. 2014. Moderniosios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 metais. Vilnius: Petro ofsetas.

²² Šmigelskytė-Stukienė R., Moterų švietimas ir patriotinis ugdymas Apšvietos epochoje. Orbis Lituaniae. Prieiga internetu: http://www.ldkistorija.lt/?desktop=1#moteru-svietimas-ir-patriotinis-ugdymas-apsvietos-epochoje-fact_232 (žr. 2019-04-05).

²³ Bogucka M., 1998. Białogłowa w dawnej Polsce, Warszawa: Wydawnictwo TRIO.

Šiuolaikinėje istoriografijoje moterų vieta pasaulyje įvairiais istoriniais laikotarpiais tampa vis populiarese nagrinėjimo tema, todėl surandame daugiau literatūros šia tematika. Tarp gausių Abiejų Tautų Respublikos moterų švietimo istorijai skirtų monografijų ir straipsnių, viena pagrindinių studijų, skirtų Lietuvos moterų švietimui XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžios ir tiesiogiai susijusių su magistro darbo tema, yra Olgos Mastianicos daktaro disertacijos pagrindu parengta monografija *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaiga – XX a. pradžia*²⁴. Olga Mastianica, išskėlė klausimą kaip pasikeitė moters vaidmuo namie ir socialiniame gyvenime. Kodėl moterys pasiryžo tokiam žingsniui ir pakeitė savo kasdienybę. Autorė labiausiai dėmesį atkreipia į moters švietimą. Savo publikuotose straipsniuose *Moterims, kurios gimdo tėvynei sūnus: moters vaidmuo formuojant tautinę tapatybę Edukacinės komisijos laikais*²⁵ ir *Lietuvių inteligentijos požiūris į moterų išsilavinimą XIX a. – XX a. sandūroje, Lyčių studijos ir tyrimai*²⁶, O. Mastianica aiškino, kaip kito moters vieta ir reikšmė, formuojant tautinę tapatybę XVIII a. pabaigoje, kokios naujos simbolinės funkcijos buvo suteiktos moters socialiniam vaidmeniui, kaip naujos idėjos buvo įtvirtinamos mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo procese. Autorės darbuose sprendžiama savotiška dilema, kaip reikėjo suderinti moters tautinių vertybių saugotojos ir diegėjos privačioje erdvėje vaidmenį su jos pastangomis siekti visavertės asmenybės raiškos dalyvaujant viešajame gyvenime, kur nebuvo sudaryta sąlygų tautinių vertybių puoselėjimui²⁷.

Tyrinėjant moterų padėtį šeimoje buvo naudingas Jolitos Sarcevičienės straipsnis *Tėvai, vaikai ir edukacija namuose XVIII a. II pusėje*²⁸, kuriame, remiantis XVIII a. antrosios pusės raštija, aptariami ugdymo namuose klausimai, tėvų ir vaikų santykių modeliai, šeimos ir tėvų įtaka ugdymo bei socializacijos procesuose, religinio ir pilietinio ugdymo reikalavimai. Išvardintus aspektus autorė pristato platesniame XVIII a. Vakarų Europos pedagogikos idėjų kontekste. Negalime nepaminėti ir jos knygos *Lietuvos didikės proginėje literatūroje. Portretai ir įvaizdžiai*²⁹. Autorė pristato europinį kontekstą ir atskleidžia, kokie veiksniai formavo amžininkų požiūrį į moteris. Savo darbu Jolita Sarcevičienė įrodo, jog tuo laikotarpiu dominavo krikščioniška tradicija, kurią formavo Biblija, Bažnyčia ir tėvai. Pagal šią tradiciją, Dievas yra vyras, o moteris siejama su pirmaprade nuodėme, nerimą keliančia paslaptimi, nuolankumu ir pareiga paklusti. Panašios nuostatos nurodydavo moters

²⁴ Mastianica O., 2012. *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr.* Vilnius: LII leidykla.

²⁵ Mastianica O., 2015 *Moterims, kurios gimdo tėvynei sūnus: moters vaidmuo formuojant tautinę tapatybę Edukacinės komisijos laikais. XVIII amžiaus studijos, t. 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p. 172-182.

²⁶ Mastianica O., 2009. *Lietuvių inteligentijos požiūris į moterų išsilavinimą XIX a. – XX a. Sandūroje. Lyčių studijos ir tyrimai*, Nr. 7, p. 102–108.

²⁷ Mastianica O., 2009. *Lietuvių inteligentijos požiūris į moterų išsilavinimą XIX-XX a. Sandūroje. Lyčių studijos ir tyrimai*, 2009, 7, p. 102-104.

²⁸ Sarcevičienė J., 2015. *Tėvai, vaikai ir edukacija namuose XVIII a. II pusėje, XVIII amžiaus studijos, t. 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: LII leidykla. p. 148–171.

²⁹ Sarcevičienė J., 2005. *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*. Vilnius: Versus aureus.

vietą ne tik šeimoje, bet ir visuomenėje. Senos nuostatos, atėjusios iš ankstyvosios krikščionybės laikų ir išplėtos viduramžiais, rado savo vietą ir Naujųjų amžių pradžioje. Panašias temas tiria Anna Łysiak-Łątkowska, kuri savo straipsnyje *Naujos moters visuomeninių vaidmenų reikšmės XVIII amžiuje*³⁰ nagrinėja, kaip keitėsi požiūris į moters vaidmenį visuomenėje.

Kvieskienė G.³¹ ir Mikolajūnaite D.³² savo darbuose aktualizavo vaiko socializacijos problemą, aptardamos humanistinio ugdymo sampratą ir vaiko vietą visuomenėje. Tuo tarpu, Barkutė Skaistė savo straipsnyje³³ pristato XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos istorinį, politinį ir kultūrinį kontekstą. Jos atlikti tyrimai leidžia geriau perprasti to meto moralės svarbą.

Šaltiniai: Tyrimui naudoti šaltiniai pagal pobūdį skirstomi į tris grupes. Pirmąją šaltinių grupę sudaro Edukacinės komisijos veiklos dokumentai ir įvairūs Komisijos nutarimai, jos narių pasisakymai Seime, skirti ugdymo turiniui. Jie publikuoti atskirais spaudiniais bei šaltinių rinkiniais³⁴. Antrajai šaltinių grupei priskiriami analizuojamo laikotarpio pedagogų ir švietėjų darbai pedagogikos klausimais. Iš šios grupės šaltinių paminėtini Adomo Kazimiero Čartoriskio (*Adam Kazimierz Czartoryski*) ugdymo projektai³⁵. Trečiąją šaltinių grupę sudaro naratyviniai XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios šaltiniai. Tai Mykolo Kleopo Oginskio laišakai apie ugdymą ir priesaka išvykstančiam sūnui, kuriuos parengė Vytautas Rutkauskas ir Ramunė Šmigelskytė-Stukienė³⁶. Publikacijoje atskleidžiamas glaudus ryšys tarp tėvų ir vaikų, aprašoma, koku mokytoju Mykolas Kleopas Oginskis tapo savo dukrai Amelijai ir ugdymo patarėju savo žmonai Marijai Neri. Sewerynos Duchinškos surinkti ir dar XIX amžiuje publikuoti *Izabelės Čartoriskos laišakai vyriausiam sūnui Adamui Jurgiui*³⁷ leidžia susidaryti vaizdinį apie motinos meilę, patriotizmą, vertybės, pamokslus ir pilietinio ugdymo diegimą jaunuoliams.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, trys dėstymo skyriai (kiekvienas iš jų turi po tris poskyrius), išvados, šaltiniai, literatūros sąrašas ir priedai. Pirmajame darbo skyriuje pristatoma XVIII a. socialinė ir švietimo būklė, valstiečių gyvenimo lygis bei moters vieta visuomenėje. Antrasis skyrius skirtas Edukacinės komisijos veiklai, namų ugdymui ir jam keliamiems tikslams. Aprašomos mokyklų rūšys ir reglamentuotas jų darbo pobūdis. Trečiajame

³⁰ Łysiak-Łątkowska A., 2003. Nowe znaczenia kobiecych ról społecznych w XVIII stuleciu, in: Słupskie Studia Historyczne. t. 10.

³¹ Kvieskienė G., 2003. Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas.

³² Mikolajūnaite D., 2011. Vaiko auklėjimo šeimoje socioedukacinė raida Lietuvoje. Vilnius.

³³ Barkutė S., 2006. Gabrielės Petkevičaitės moralinė laikysena XIX–XX amžių sandūros. Lietuvos politiniame kontekste. Klaipėda: Klaipėdos Universitetas.

³⁴ Tync S., 1764. Komisja Edukacji Narodowej, Wrocław, 1954; Mowa Jędrzeja Zamoyskiego, Diaryjusz sejmu convocationis siedmiodzielnego warszawskiego.

³⁵ Czartoryski A., 1925. Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjonarzom i mistrzyniom dane. Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. oprac. J. Lewicki, Kraków. p. 69–83.

³⁶ Oginskis M. K., 2016. Tėviški patarimai. Бацькоўскія парады: keturi laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus.

Oginskis M. K., 2019. Priesakai sūnui ir kiti laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus.

³⁷ Duchinška S., Czartoryska I., 1891. Listy Księżny Izabelli z hr. Flemingów Czartoryskiej do starszego syna Księcia Adama. Kraków.

skyriuje pristatomi vaiko auklėjimo ypatumai, tradicinių vertybių principai bei aprašoma tėvų ir vaikų abipusio ryšio svarba.

Asmenvardžių rašyba. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinių asmenybių ir glaudžiai su Lietuvos istorija susijusių veikėjų asmenvardžiai darbe adaptuojami, o skliaustuose vardai ir pavardės pateikiami autentiška forma.

I. SOCIALINĖ IR ŠVIETIMO BŪKLĖ XVIII A. PABAIGOJE - XIX A. PRADŽIOS LIETUVOJE

XVIII amžius Europoje – tai švietėjiškosios kultūros epocha, kurioje akcentuojamas šviesus protas, filosofiniai pamąstymai ir mokslo galia. Ulricho Im Hofo (*Ulrich Im Hof, 1917-2001*) (1996, p.11-16) teigimu, šviesos sąvoka XVIII amžiuje įgyja naują svarbią reikšmę. Dabar šviesa minima kiekvieną kartą, kai kalbama apie protą, laivę ar didelę laimę. Apšvieta – tai reakcija į baroką, ortodoksiją, kontreformaciją. Lig šiol giliai užslėptos erazmiškojo humanizmo, atviro kalbėjimo ir rašymo, į antiką orientuotos kritikos tendencijos vėl iškyla į paviršių. Pasak Albrechto von Hallero (*Albrecht von Haller, 1708-1777*): „tas, kuris gali laisvai mąstyti, mąsto puikiai.“³⁸ Tačiau, kaip pabrėžia pats Ulrich Im Hofas, po visų krizių, žmogus ima ieškoti naujumo ir pastovumo. Prasideda „naujo pastovumo ieškojimas vadovaujantis protingu visuomeninio ir politinio gyvenimo tvarkymu – pradant individualia morale, baigiant valstybių tarpusavio santykiais. Siūlomi, planuojami ir jau padaryti žingsniai anaipol ne visada yra konkrečios švietimo programos dalis, dažniau tai daroma siekiant gilesnio pažinimo ir tradicijos kritikos. Pirmiausia gausybė įvairiai motyvuojamų tokių žingsnių, kupina įtampos jų tarpusavio sąveika ir iš jos išplaukianti dinamika – štai ir švietimo procesas“³⁹.

XVIII a. Lietuvos visuomenės sąranga nulėmė luominius kultūros lygmenis, skirtingus tarp bajorų, miestiečių ir liaudies (valstiečių). Skyrėsi šiems luomams priklausančių žmonių teisinė ir turtinė padėtis, skirtingos buvo jų išsilavinimo sąlygos, pasaulio pažinimo, kultūros reiškinių įsisavinimo ir dalyvavimo jų sklaidoje galimybės bei būdai⁴⁰. Zigmantas Kiaupa (2018, p. 496), remdamasis Urszulos Augustyniak tyrimais, išskiria kelis kultūros modelius: 1) elitinė kultūra, plitusi valdovo ir didikų dvaruose bei tarp didikų miestų patricijų, paremta kosmopolitinais pavyzdžiais; 2) bajorų kultūra, sarmatizmas, aprėpęs aibę bajorų, dalį miestiečių ir dvasiškių; 3) miestiečių kultūra, daugiausia jų vidurinių sluoksnių, priešpastatanti kultūrinio gyvenimo sampratą sarmatizmui; 4) masinė kultūra ir literatūra, daugiausiai gyvuojanti miestiečių žemesniuose sluoksniuose, bet iš esmės – viršluominė, skirta pramogai; 5) liaudies, t. y. valstiečių, miestelėnų, didelių miestų varguomenėse, bajorkaimių bajorų, kultūra, tradicinė, žodžio⁴¹.

Vertinant švietimo būklę Lietuvoje, tuo metu – Abiejų Tautų Respublikoje, sudėtingiausia situacija buvo valstiečių. Valstiečiai pagal jų luomui priklausančių žmonių skaičių XVIII a. Lietuvos valstybėje sudarė neabejotiną kaimo ir visos valstybės gyventojų daugumą. Bendri visiems

³⁸ Ulrich Im Hof. 1996. Švietimo Epochos Europa. Vilnius. p.11-16.

³⁹ Ten pat, p. 16.

⁴⁰ Kiaupa Z., 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p. 496.

⁴¹ Ten pat. 496.

valstiečiams bruožai buvo gyvenimas kaime, žemės ūkio darbai, daugumos jų teisinis pririšimas prie žemės. Valstiečio pragyvenimo pagrindas buvo ariamos žemės dalia. Už naudojimąsi žeme valstietis privalėjo atlikti įvairias prievoles žemvaldžiui. Buvo draudžiama vienas kitam žemę nuomoti, parduoti arba perleisti, todėl valstiečiai vertėsi prekyba ir amatais. Tokiu būdu išryškėjo valstiečių turtinė nelygybė. Pasak Z. Kiaupos, tai nebuvo vienintelė valstiečių turtinės nelygybės priežastis, tačiau tą nelygybę atskleidžianti.⁴²

Valstiečio gyvenimą tvarkė du pagrindiniai veiksniai – jo šeima su asmeniniu ūkiu bei santykiai su žemvaldžiu, kuriam jis priklausė. Nors valstiečių šeimų istorijos tyrimai dar tik pradedami ir trūksta apibendrinamųjų duomenų, historiografijoje pažymima, kad XVIII a. Lietuvos valstybėje valstiečių terpėje vyravo mažoji šeima, kurią paprastai sudarė valstiečių ūkio ir šeimos galva vyras, jo žmona, vaikai, retkarčiais netekėjusios šeimos galvos seserys bei jauni, dar nevedę broliai.⁴³

Švietimo istorijos tyrinėtojų darbai leidžia teigti, kad XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvoje paprinių mokyklų mokinių daugumą sudarė valstiečių, miestelėnų ir neturtingų bajorų vaikai. Tačiau to meto visuomenėje nuomonės apie skirtingų luomų vaikų auklėjimą skyrėsi. Dalis bajorijos manė, kad išsilavinimas valstiečiams nereikalingas. Patys valstiečiai, kurių vaikams visų pirma būdavo skirtos paprinių mokyklų, taip pat neretai vengdavo leisti į jas vaikus. Viena priežasčių buvo papildomi mokinių išlaikymo mokykloje kaštai, kita – abejonės dėl vaikų mokslų naudos.⁴⁴

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje švietimas nebuvo priskiriamas prie būtinausių valstiečių gyvenimo šakų. O tuo pačiu metu pasiturinčiose šeimose buvo samdomi auklėtojai ir mokymasis vykdavo namuose. Mokymosi metu buvo mokoma ir kaip valdyti. Šia linkme formuotas ir berniuko charakteris. Nuo mažens buvo diegiamas klusnumas, kartu ugdomas iniciatyvumas ir originalumas. Pagrindinė viso ugdymo vertybė ir elgesio motyvavimas aptariamam laikotarpiu buvo bajoriškoji garbė, tiksliau – šeimos giminės prestižas. XVIII a. viduryje buvo jaučiama, kad mokomi ne tik berniukai, bet ir turtingiausių šeimų merginos. Laikui einant buvo taip pat jaučiamas ir moterų pradėjimas spręsti ir sudėtingus klausimus, kurie buvo susiję ne tik su šeima, bet kartais ir visos giminės atstovavimo klausimais. Tačiau viešajame gyvenime vis dar neturėjo jokių teisių. O veikloje, kuri buvo susijusi su politika, ji dalyvavo netiesiogiai ir tik retais atvejais galėjo turėti jai realios įtakos.⁴⁵

⁴² Kiaupa Z., 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p.159-160, 170.

⁴³ Ten pat, p.166-167.

⁴⁴ Ten pat, p.499.

⁴⁵ Lukšienė M., 1985. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. Vilnius: Mokslas. p.18-19.

Filosofai, nusivylę „apšviestuoju“ absoliutizmu, siūlė visuomenę gelbėti pasitelkiant valstybinį švietimą. Kelta idėja, kad kai kuriose viešosiose mokyklose būtų auklėjami visų luomų vaikai. Deja, ligi visuotinio mokymo idėjos nebuvo priėta.

Panašių minčių apie visuotinį švietimą galime surasti Jeano Jacques'o Rousseau pasisakymuose. Jis teigė, kad mažai mokslo yra orientuota į valstietį. Tačiau, J. J. Rousseau, veikaluose nerandame atsakymų į klausimus, kaip parengti baudžiauninką laisvei⁴⁶. Galime padaryti išvadą, kad prievolės sulėtino žmonių erudicijos procesą. Šiuo klausimu galima sutikti su Jono Mingino (2007., p.7) pasakymu, kad „tokiai socialinei ir moralinei valstiečių padėčiai esant, suprantama sunku kalbėti apie liaudies švietimą. Dvarininkams nebuvo reikalingi raštingi ir apsišvietę valstiečiai“⁴⁷. Dvarininkai, be abejonės, bijojo apsišvietusio baudžiauninko. Buvo baiminamasi, kad valstiečiai norės iškilti, gauti daugiau teisių, siekti mokslų. Dėl to nebesistengs įdėti indėlio į svetimus dvarus. Dvarininkai dažnai trukdė steigti mokyklas valstiečiams. Toks pasipriešinimas paskatino valstiečių susitelkimą ginti savo teises.

Antai, Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis (*Ignacy Jakub Massalski, 1726–1794*) 1777 m. kreipėsi į pačią Edukacinę komisiją, nurodydamas, kad bajorai ne tik nepadeda, bet ir trukdo kurti parapines mokyklas. 1776–1777m. jis iškėlė uždavinį išplėsti bajoro požiūrį į valstietį. Šios misijos įgyvendinimo ėmėsi kunigas Mykolas Pranciškus Karpavičius (*Michał Franciszek Karpowicz, 1744–1803*). Savo pamoksle „*Apie ponų priedermę mylėti pavaldinius dėl jų sielų, taip pat įveikti tą netašyto proto būklę, kurioje jie yra bei apie parapines mokyklas*“⁴⁸ kunigas teigė, kad visi žmonės iš prigimties rankų išėina lygūs. Kritikuodamas bajoriją dėl neigiamo požiūrio į valstiečių švietimą, M. P. Karpavičius tvirtino: „Sakyti, kad valstiečiams nereikalingi mokslai ir švietimas, reiškia nežinoti proto vertės, nežinoti žmogaus prigimties esmės, nežinoti, kas gali atnešti laimę savo šaliai, kitaip tariant, tai reiškia vadovautis tuo neišmanėlišku tamsumu, kad laikant liaudį nežinioje ir aklybėje būtų galima tvirčiau [ją] suveržti prievartos ir despotizmo pančiais. Tokia barbariška mąstysena, atitolinanti valstiečius nuo bet kokio proto apšvietimo, ir nenoras sulaukti iš jų jokios kitos paslaugos, išskyrus sunkų [ir] mašinalų rankų darbą bei fizines galimybes, suniekina žmogiškos prigimties vertingumą, mažina [galimą] naudą ir sau, ir kraštui, kenkia visos valstybės poreikiams.“⁴⁹

⁴⁶ Plačiau: Viliūnas D., Aleksandravičius V., 2016. Jeanas Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

⁴⁷ Minginas J. 2007. Edukacinė Komisija ir Lietuvos pradžios mokykla. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. p.7.

⁴⁸ Jubiliejinis pamokslas, iš eilės 80, š[viesiausiojo] JM kunigaikščio Ganytojo nurodymu sakytas 1776 metų rugsėjo 24 dieną Šv. Dvasios bažnyčioje, Mykolas Pranciškus Karpavičius, „Rinktiniai pamokslai“, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 224–283. Prieiga internetu: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LF00/Mykolas_Pranci%C5%A1kus_Karpavi%C4%8Dius_7_pamokslai.LF1200.pdf (žr.2020-12-10).

⁴⁹ Ten pat. p. 224–283. Prieiga internetu: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LF00/Mykolas_Pranci%C5%A1kus_Karpavi%C4%8Dius_7_pamokslai.LF1200.pdf (žr. 2020-12-10).

M. P. Karpavičius įrodinėjo valstiečių švietimo būtinybę ir naudą: „Valstiečiams mokėti skaityti – tai reiškia gebėjimą suprasti raštu perteiktas svetimias mintis, prisiminti tai, ko mokėsi jaunystėje, išmokti, ko nemokėjo, įtvirtinti krikščioniško mokymo žinias, dievobaimingai mėgautis knyga bažnyčioje, naudingai leisti šventes namuose, užuot dykinėjus ir bjauriai girtuokliavus, – tai paprastai pražudo valdinių sielas, sveikatą ir turtus.“⁵⁰ Gebėjimas rašyti artojui pravartus pažymėti savo darbų laiką, savo išlaidas ir reikalingas pastabas apie jo ūkį. „Mokėdamas skaityti, mokykloje jis lengviau išmoks pavaizduoti žinomą raidę. Valstiečiams išmanyti aritmetiką, arba skaičiavimą, išmanyti žemdirbystės mokslo pradmenis, žinoti, kas yra būtina geram ūkininkavimui, o kas tik padėti gali, išmanyti žemės įdirbimą, žemės rūšis, javų sėklos savybes, dirvos derlingumą ir našumą, įdirbimo, sėjos, pjūties laiką, pagaliau įgyti prastuomenėje labiausiai paplitusių ligų pradmenis – ar gali būti kas tinkamesnio gyvenimui kaime ir reikalingesnio artojams?“⁵¹.

M. P. Karpavičius įgyvendino savo pamokslo nuostatas. 1778 m. jis tapo Prienų klebonu, o Prienų parapiinė mokykla buvo pavyzdinė ir išsiskyrė iš daugumos parapiinių mokyklų.⁵²

Apšvietos arba Edukacinės komisijos veiklos laikotarpiu buvo kuriamas naujas pono modelis. Ponas privalęs kelti savo, kaip žemdirbio, žinias bei dalintis jomis su valstiečiais. Tai padėtų kilti paties bajoro, o kartu ir viso krašto gerovei. Norima įteigti, kad ir valstietis yra tėvynės sudėtinė dalis, kas tuo metu labai vangiai skverbėsi į bajoro sąmonę. Bajorus reikėjo auklėti taip, kad jie pradėtų suprasti, jog laikai keičiasi. Valdantysis sluoksnius, norėdamas išlaikyti savo pozicijas, turėjo persiauklėti ir kartu perauklėti žemesnijį sluoksnį pagal sau parankų modelį.⁵³

Valstiečiai nebuvo patenkinti savo socialiniu statusu. Neturėdami pilietinių teisių, negalėjo atstovauti savo interesams. Augant visuomenės raštingumui, atsirasdavo tokių, kurie negalėjo susitaikyti su savo likimu. Todėl, net jei mokykla buvo labiau paisanti luominės santvarkos, naudingesnės bajorams, ji vis tiek buvo naudinga ir paprastam valstiečiui: valstiečių raštingumo augimas skatino jų sąmoningumą, o kartu – siekius aktyviai įsijungti į kovą už permainas valstybėje, akivaizdžiausiai pasireiškusius 1794 m. sukilimo metu.

Kalbėdami apie tuometinį švietimą, negalime pamiršti Jėzuitų ordino, kuris prisidėjo prie to, kad valstybėje padidėtų mokyklų skaičius. XVI–XVIII a. pradžioje Jėzuitų ordinas buvo

⁵⁰ Jubiliejinis pamokslas, iš eilės 80, š[viesiausiojo] JM kunigaikščio Ganytojo nurodymu sakytas 1776 metų rugsėjo 24 dieną Šv. Dvasios bažnyčioje. Antra dalis. Mykolas Pranciškus Karpavičius, „Rinktiniai pamokslai“, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 224–283. Prieiga internetu: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LF00/Mykolas_Pranci%C5%A1kus_Karpavi%C4%8Dius.7_pamokslai.LF1200.pdf&stri p=1 (žr. 2020-12-10).

⁵¹ Ten pat. p. 224–283. Prieiga internetu: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LF00/Mykolas_Pranci%C5%A1kus_Karpavi%C4%8Dius.7_pamokslai.LF1200.pdf&stri p=1 (žr. 2020-12-10).

⁵² Kiaupa Z., 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p.510.

⁵³ Lukšienė M., 1985. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. Vilnius: Mokslas. p. 43-45.

mokslo šviesos skleidėjas Lietuvoje. Jėzuitai suprato, kad lengviausia valdyti žmones per išsilavinimą ir mokslą, pateikiant tikras to meto žinias ir keičiant žmonių mąstymą. Tačiau XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais su jėzuitų mokymo sistema ėmė konkuruoti pijorai, pasiūlę atnaujintą ugdymo turinį ir modernėjančiam gyvenimui reikalingų disciplinų dėstymą.

Jau aptarta Abiejų Tautų Respublikos valstiečių situacija sukėlė daug diskusijų spaudoje. Jų iniciatorius buvo vyskupas Ignotas Masalskis, vėliau prisidėjęs prie Edukacinės komisijos įsteigimo. Neliko abejingas ir pijoras Antonis Poplawskis (*Antoni Poplawski, 1739-1799*), 1770 m. paskelbęs savo nuomonę, kad norint turėti darnią valstybę ir žmones, reikėtų akcentuoti valstiečių švietimą ir skatintų jų mokslą.⁵⁴ A. Poplawskis, nagrinėdamas ir paliesdamas labai daug aktualių tuo metu temų, savo darbuose pripažįsta susidūręs su baudžiauninkų valstiečių beteisiškumu, nesuinteresuotumu dirbti. Autorius padarė išvadą, kad pastangos pakeisti įsisenėjusią visuomenės nuomonę yra ėjimas sudėtingu ir sunkiu keliu. Anot Poplawskio, svarbiausią vaidmenį valstiečių švietime turi atlikti parapijinės mokyklos, dvasininkai, ne tik klebonai, bet ir vikarai, vienuoliai. Nors Antonis Poplawskis dalyvavo Edukacinės komisijos surengtame konkurse, nemažai jo pasiūlytų idėjų nesulaukė susidomėjimo.

Vienas iš reikšmingiausių Apšvietos epochos akcentų – praktikinių užmojų dermė. Vyskupo I. J. Masalskio pasisakymuose pabrėžiama, „kad pamokslininko skelbiamas žodis turi tapti paskatinimu pozityviai veiklai: noras ir pastanga tapti naudingais kraštui turi būti visų mokslų, ypač bažnytinių, ir pamokslų tikslas; nuoširdi meilė visiems bendrapiliečiams ir artimiesiems, tarpusavio pagalba, patarnavimas ir gebėjimas, ramus sugyvenimas ir prisidėjimas prie kito laimės. Šie dalykai Kristaus religijos ypač rekomenduoti ir įsakyti, pamokslininkų turi būti dažniausiai ir rūpestingiausiai“⁵⁵ skelbiami. Tikrą perversmą švietime ir socialiniame kontekste pastebime XIX amžiaus pradžioje, kai po galutinio padalinimo didžioji dalis Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teritorijos atsidūrė rusų valdžioje, o Užnemunė buvo prijungta prie Prūsijos.⁵⁶ Kaip mini istorikas Adolfas Šapoka (2016, 470p.), „Prūsijos valdžia naujai įsigytąjį kraštą bandė vokieinti. [Valstiečiams gyvenimas] palengvėjo, nes jie buvo sulyginti su visais Prūsijos valstiečiais, o ten tuo metu kaip tik buvo naikinama baudžiava. Vokiečiai pradėjo kraštą kolonizuoti. To paties sieke ir vokiškos mokyklos, bet per trumpą vokiečių valdymą vokietinimo pastangos neavė didesnių vaisių.“⁵⁷ Kitokia situacija buvo visoje Lietuvoje. Carinei Rusijai užėmus Lietuvą, dar nebuvo panaikintos švietimo įstaigos, o visos mokyklos veikė įprastu ritmu. Tik Vyriausioji Lietuvos mokykla dabar buvo pavadinta Vyriausiąja Vilniaus mokykla ir pašalinti kai kurie Carinei Rusijai

⁵⁴ Mačiulytė K. 2004. Pamokslas XVIII a. antrosios pusės LDK visuomenėje. Prieiga internetu: <http://www.lti.lt/failai/e-zurnalai/SLL18/XVIIIstr213-223.pdf> p. 217.

⁵⁵ Ten pat. p. 221.

⁵⁶ Šapoka. A., 2016. Lietuvos istoriografija. Lietuvos istorija. Vilnius: Diemedžio leidykla. p. 462.

⁵⁷ Ten pat. p.470.

neištikimi ir netinkami akademiniai darbuotojai. Po įvykdytos naujos reformos (1803m.) mokyklą pervadino universitetu. Užimant Lietuvos teritoriją, joje veikė apie 80 mokyklų, deja, daugelis mokyklų išnyko dėl karų ir finansavimo trūkumo. Rusų valdžia Edukacinę Komisiją paliko, tačiau neišlaikė mokyklų, o tik vienintelį universitetą. Valdžia bandė steigti savo rusiškų pradžios mokyklų tinklą, tačiau bandymai nebuvo itin sėkmingi iki pat intensyvios rusifikacijos, kuri prasidėjo po 1863 sukilimo. Su kiekvienais Rusijos priespaudos metais žmonių gyvenimo sąlygos blogėjo, neatsižvelgiant į socialinį statusą. Bajorija mylėdama savo kraštą gyveno patriotine dvasia ir svajonėmis atgaivinti valstybę. Tuo tarpu valstiečiai tapo beteisiais vergais, su kuriais ponai galėjo elgti savavališkai: parduoti, pralošti kortomis, netgi išsiųsti į katorgą. Valstiečiams buvo uždrausta kam nors skųstis. Valstiečių gyvenimas pradėjo keistis tik po kelių dešimtmečių, kada buvo pritarta panaikinti baudžiavą. Kaip parodo išnagrinėti šaltiniai, noras išsivaduoti iš Carinės Rusijos 1831 sukilimo metais, bei antras bandymas 1863 sukilimo metais niekam nedavė naudos. Daug žmonių žuvo, dar daugiau žmonių buvo ištremti. Katalikiškos bažnyčios bei mokyklos buvo uždarytos. Skaudžiausiu įvykiu inteligentijai buvo universiteto uždarymas. Prasidėjo vieni iš juodžiausių Lietuvos istorijos metų: priespaudos, masinio rusinimo, represijų, slaptų mokyklų laikai.⁵⁸

Aptarti šaltiniai leidžia teigti, kad buvo dedama labai daug pastangų, siekiant motyvuoti pastoracinę ir švietimo veiklą provincijose. Tačiau apie tai, kaip atsispindėjo ir ar pasiteisino pamokslai praktiniame darbe su visuomene, žinome nedaug.

1.1. Tarp šeimos ir visuomenės: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios sociokultūrinis kontekstas

Nuo ankstyviausių laikų žodis šeima turėjo sakralinę reikšmę, tai buvo sveikos ir adekvačios visuomenės pamatas, kuriame turėjo formotis doros vertybės. Žodžio „šeima“ reikšmė žodyne nurodo „žmonių grupę, susidedančią iš tėvų, vaikų (kartais ir artimų giminaičių), gyvenančių kartu. Šeima – visuomenės ląstelė (maža socialinė grupė), svarbiausia asmeninės buities organizavimo forma, pagrįsta santuokos sąjunga ir giminystės ryšiais.“⁵⁹. Kaip rašo humanitarinių mokslų daktarė Jolita Sarcevičienė (2005, 50 p.), ši „institucija“ priklauso tiems visuomenės gyvenimo reiškiniams bei formoms, kurie šimtmečiais buvo moralistų, pedagogų, filosofų, teologų dėmesio centre. Šeimą visomis įvairiomis formomis, pradėdant nuo sutuoktinių poros, vėliau per jų palikuonis ir išsiplėtojusius giminystės ryšius, pavyko sėkmingai apriboti tam tikromis elgesio formomis, gyvenimo tam tikroje mikro visuomenėje taisyklėmis, kurios buvo Europoje. Jose stengtasi apibrėžti šeimos narių tarpusavio santykius, nurodyti tinkamą vietą vyrui ir tėvui, žmonai ir motinai, vaikams.

⁵⁸ Šapoka. A., 2016. Lietuvos istoriografija. Lietuvos istorija. Vilnius: Diemedžio leidykla. p. 476-504.

⁵⁹ <https://sinonim.lt/enacademic.com/10266/%C5%A1eima> (žr. 2020-11-26).

Tie klausimai nuolat keitėsi, o tai neišvengiamai lydėjo kontraversišku apžiūrių įvairovė.⁶⁰ Paradoxo, jog šeima buvo ne tik prieglobsčiu ir saugumo tvirtove, bet ir suvaržymo vieta, kurioje viskas buvo apibrėžta specialiosiomis formomis, pareigomis ir jau nuo vaikystės žmonės tokia sistema tikėjo, todėl nenorėjo permainų. Jau po Tridento susirinkimo teologai visur skelbdavo, jog santuoka sukurta Rojuje. Tai ginčytinas teiginys, nes tikriausiai perdėtas santuokos idealizavimas paskatino atkreipti dėmesį į abiejų sutuoktinių išsilavinimą, vietą, o labiausiai – moters. Skelbiama: „žmona, vyro draugė, sukurta iš jo šonkaulio, todėl su ja reikia elgtis kaip su kūno dalimi“ – kaip su materialiniu daiktu. J. Saravičienė savo knygoje iškėlė tinkamą klausimą apie tai, ar moters išsilavinimas kenkia jos moralei. Kalbama apie nedorų meilės laišku rašymą ir skaitymą bei panašius dalykus. Bet atsirado priešingas klausimas: kaip neišsilavinusi moteris turėtų būti arčiau Dievo?⁶¹, neturėdama gebėjimų skaityti bei rašyti. Tokios pačios nuomonės laikėsi ir kiti mąstytojai, pavyzdžiui, humanistas Liudvikas Vivesas (*Joan Lluís Vives, 1492 -1540*) teigė – „<...> sunku būtų rasti išsimokslinusių moterį, kuri būtų nedorovinga“.⁶²

1.2. Moterų švietimas kaip visuomenės diskusijų objektas

Požiūrį į moters išsilavinimo lygį pirmiausia nulėmė XVIII-XIX amžiaus skirti socialiniai vaidmenys ir normos, kurių tekdavo griežtai laikytis ir perduoti iš kartos į kartą. Diskusijos apie moters vietą visuomenėje, šeimoje, moksle, jos ydas ir dorybės, kaip pažymi istorikė Olga Mastianica (2012, 31 p.), prasidėjo Antikos laikais ir pabrėžia, kad Senovės Romos, Spartos istorijoje ir Šventajame Rašte minima moters elgsena, kuri verta sektino pavyzdžio.⁶³ „Pavyzdžiui, buvo vertinamas Koriolano motinos Veturijos poelgis – jos prašymu buvo nutraukta Romos apsiaustis. Arba primenami graikių žodžiai po pralaimėto Leuktrų mūšyje: „„džiaukis, sūnau“ – kalbėjo viena motina, širdingai bučiuodama sūnų, – „džiaukis, kad kare netekai kojos, kas kartą dabar žengdamas prisiminsi mylimą tėvynę“; „Estera Persijos karaliui, savo vyrui Ahasveriui, atskleidė vyriausybės vadovo Hamano sumanymą išžudyti žydus Persijos karalystėje, pati pripažino, kad esanti žydė, ir prašė apginti tautiečius“.⁶⁴

Reikšmingos ir mergaičių, jaunų panelių moralės normos, nes Edukacinės komisijos laikotarpiu atsirado siekis mokyti merginas taip pat, kaip ir berniukus. Jau nuo Tridento bažnytinio susirinkimo, kuris įvyko 1545 metais, buvo svarstomas klausimas apie mergaičių išsilavinimą.⁶⁵

⁶⁰ Sarcevičienė J., 2005. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. Vilnius: Versus aureus. p.50.

⁶¹ Ten pat. p.51.

⁶² Ten pat. p.51.

⁶³ Mastianica O., 2012. Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius: LII leidykla. p. 31.

⁶⁴ Ten pat. p. 41.

⁶⁵ Janicka-Olszakowa E., 1969. Zakony żeńskie w Polsce, Kościół w Polsce. t. II: Wieki XVI-XVIII, Kraków: Społeczny Instytut wydawniczy Znak. p.748.

Mergaičių mokymo vaidmuo atiteko vienuolynams ir vienuolėms, kurios geriau atliko slaugytojų darbus, o ne mokytojų pareigas. Nepaisant to, pokytis įnešė didelį indėlį į mergaičių mokymą. Nors tenka pripažinti, kad vienuolynai ugdė paklusnias merginas, kurios galėtų padėti vargstantiems žmonėms, o ne pačios aktyviai veiktų pilietiniame visuomenės gyvenime.⁶⁶

Visų be išimties Edukacinės komisijos narių, kurie nagrinėjo moterų auklėjimo klausimus, darbuose buvo pasitelkiama argumentavimo logika. Viena vertus, moters teisės į mokslą buvo pripažintos, kita vertus, jos buvo varžomos ir aiškiai reglamentuojamos. Moters švietimas negalėjo būti savitiksliis, jis nedelsiant turėjo padėti siekti jai numatytų tikslų. Tad XVIII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais Abiejų Tautų Respublikos viešajame diskurse iš esmės buvo aktualizuojamos tos moters auklėjimo ir mokymo kryptys, kurios padėtų jai įgyvendinti iš naujo sureikšmintas šeimynines dorybes ir tautinių vertybių saugotojos bei degėjos funkcijas.

Moters auklėjimas turėjo įgauti naują turinį. Todėl daugiausia dėmesio teko skirti jos doroviniam auklėjimui. Moteriai – motinai nebuvo keliami kokie nors specifiniai reikalavimai, kurie būtų nebūdingi dorovingai moteriai. Norint gerai išauklėti vaikus, motinai pakakdavo įskiepyti aukštos moralės principus. Tad visuose darbuose pirmiausia buvo pateikiamas ir apibūdinamas moterų dorybių „kompleksas“. Tai ir galima vadinti pirmąja moters socialinio vaidmens mokymosi pakopa.⁶⁷ Tam, kad dailioji valstybės lytis, kuri ne tik dovanoja meilę, šilumą ir grožį, sugebėtų prisidėti prie valstybingumo, buvo parengta labai daug pamokslų, savotiškų elgesio taisyklių, reglamentuojančių tinkamą merginų ir apsišvietusių moterų elgesį.

Merginų elgesio taisyklių rinkinį *Panelių gero išsilavinimo taisyklės. Apie pokalbius ir žaidimus (Przepisy dobrego wychowania dla panienek. O rozmowach i zabawach)* išleido Maksymilianas Prokopowiczius. Jis pateikia 30 taisyklių, kaip jauna dama turi elgtis viešajame gyvenime, kaip ir ką derėtų kalbėti, kokias temas galima paliesti, o kokių nepatartina. Kiek komiški atrodo pamokymai apie apkalbas: to reikia vengti, bet jeigu labai jau norisi, tai patartina išeiti iš kambario ir tyliai pasikalbėti su savo kompanione ar kompanionu. Reikšmingas aspektas šiose taisyklėse yra gimtosios kalbos vartojimas: („*Języka polskiego nie gań, nie obrzydzaj, ani stroju; brzydki ptak, który swe kala gniazdo, który brzydzi się swym krajem, niewart żyć w żadnym*“)⁶⁸ – lenkiškos kalbos nebark, nepasibjaurėk; bjaurus paukštis tas, kuris suka lizdą ir bjaurisi savo kraštu, neverta gyventi jokiam kitame krašte. Tai mums parodo didelį pilietinės svarbos ir edukacijos kilimą, taip pat žinoma, jog XVIII a. neatsiejamas nuo lenkų kalbos, kuri daliai visuomenės buvo gimtoji, plėtros viešajame gyvenime. Lenkų kalba dar 1697 m. tapo viešąja Abiejų Tautų Respublikos kalba, todėl šio dalyko mokymas buvo vienas iš prioritetų, padėjusių formuoti tautinį lenkų identitetą.

⁶⁶ Mastianica O., 2012. Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius: LII leidykla. p.110-113.

⁶⁷ Ten pat.p.43-45.

⁶⁸ Prokopowicz M., 1970. Sposób nowy, najłatwiejszy pisanía i czytania...Kraków. p.106-111.

Vilniaus akademijos retorikos profesorius Goliauskis Filipas Neriūšas (*Golański Filip Neriusz, 1753-1824*) lotynų kalbą laikė „svetimo skonio“ pavyzdžiu – remiantis ja, esą, negalima ugdyti asmens prisirišimo prie savo krašto ir kalbos.

Verta atkreipti dėmesį į kitas religijas: judaizmą, protestantizmą, ir jaunimo mokymosi principus. „Žydės, kurių dauguma paprastai priklausė miestiečių luomui, nesimokė bendruose pensionuose. Ši etnokonfesinė grupė formavo savo atskirą mergaičių lavinimo sistemą. Paprastai žydai namuose mokė mergaitės skaityti, rečiau rašyti jidiš kalba, aritmetikos. Tačiau nuo XIX a. ketvirtojo dešimtmečio vidurio žydai taip pat pradėjo domėtis mergaičių instituciniu lavinimu. Jie taip pat steigė privačius pensionus. Tokių pensionų baigimo diplomas teikė galimybę įgyti namų mokytojos kvalifikaciją. Buvo nutarta, kad merginos, baigusios žydų privačius pensionus, taip pat turėjo laikyti atitinkamus egzaminus valdiškose mokyklose, tačiau vėliau pedagoginę veiklą galėjo tęsti tik savo etnokonfesinėje grupėje.“⁶⁹ Autorė pastebi įdomų faktą, kad trijose žydų pensionuose mokėsi trigubai daugiau mergaičių negu devyniuose Vilniaus pensionuose.

„Evangelikai reformatai ir evangelikai liuteronai taip pat pradėjo daugiau dėmesio skirti mergaičių instituciniam lavinimui. Protestantai į švietimą žiūrėjo kaip į vieną svarbiausių priemonių, palaikančių bendruomenės religinį gyvenimą. Protestantai rūpinosi visų pakopų švietimu pradant pradinę mokyklą ir baigiant studijomis universitetuose. Reformatų ir liuteronų pradinės mokyklos turėjo parengti jaunimą įžegnojimo apeigai, kurios metu buvo patikrinamas, be tikybos žinių, mokėjimas skaityti. Todėl pradinis mokslas buvo beveik privalomas berniukams ir mergaitėms, nors pastarųjų skaičius buvo mažesnis. Protestantai taip pat rūpinosi ir mergaičių nepilnu viduriniu išsilavinimu – steigė pensionus. Tačiau kitaip nei žydų, reformatų ir liuteronų išlaikomi pensionai nebuvo uždaros mokymo įstaigos. Šiuose pensionuose kartu mokėsi evangelikės reformatės, evangelikės liuteronės ir katalikės, tik tikyba joms dėstė atitinkamos konfesijos dvasininkas. Paprastai net protestantų išlaikomuose pensionuose katalikių buvo daugiau nei protestančių.“⁷⁰

1.3. Moterų dorybių visuma ir socialiniai vaidmenys XVIII a.

Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais moterys, net priklausydamos privilegijuotajam luomui, nebuvo visateisės pilietės valstybėje. Jų veikla turėjo apsiriboti privačia namų erdve. Moteris buvo regima kaip žmona, motina, šeimininkė. Tačiau Naujieji laikai, o ypač Apšvietos epocha, padėjo pamatus esminiams pokyčiams moterų socialinių vaidmenų kaitoje. Istoriografijoje XVIII a. neretai

⁶⁹ Mastianica O., 2012. Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius: LII leidykla. p. 119.

⁷⁰ Ten pat. p. 119-120.

yra įvardijamas moterų valdymo šimtmečiu. Tiesioginiu moterų ištraukimu į viešąjį valstybės gyvenimą (nekalbant apie politines ir pilietines moterų teises) Abiejų Tautų Respublikoje sąlygiškai galime laikyti XVIII a. antrosios pusės politinius procesus: Radomo (1767) ir Baro (1768–1772) konfederacijas, Ketverių metų seimą ir 1794 m. Tado Kosciuškos vadovojamą sukilimą. Kai 1788 m. Ketverių metų seimas paskelbė įstatymą dėl kariuomenės padidinimo iki 100 tūkstančių. Kilmingos damos buvo pirmosios kurios paaukojo kariuomenei pinigų, arklių, medicinos prekių.⁷¹

Ketverių metų seimo darbo metu išsiplėtė politinių salonų, kurių steigėjos buvo didikės, veikla. Pirmasis salonas buvo įkurtas jau 1736 metais Varšuvoje. Jo įkūrėja – Izabelė Čartoriska (*Izabela Czartoryska, 1746–1835*). Tokiuose salonuose vykdavo politikų susitikimai, čia Čartoriskių Familija sprendavo reformų reikalus. Ne kartą būtent moterys turėjo lemiamą žodį diskusijose. Prūsijos karalius Fridrichas Didysis dar 1752 metais išsakė nuomonę, kad valstybės reikalai Abiejų Tautų Respublikoje priklauso nuo moterų, nes tai jos yra tos „intrigantės“, kurios sprendžia šalyje iškilusias problemas, kol jų vyrai lėbauja. Vilniuje veikusių salonų negalime laikyti tokiais pat, nes XVIII a. antrojoje pusėje politinio ir kultūrinio Abiejų Tautų Respublikos gyvenimo centras buvo Varšuva.

XVIII a. antrojoje pusėje viešajame gyvenime aktyviai reikštis ėmė jaunesniosios kartos Čartoriskių moterys, iš kurių veiklumu išsiskyrė kunigaikščio Adomo Kazimiero Čartoriskio (*Adam Kazimierz Czartoryski, 1734 – 1823*) žmona, kunigaikštienė Izabelė Čartoriska iš Flemingų giminės, (žr. 1 priedą) „Rašytoja, mecenatė, istorinių vertybių kolekcininkė, pirmojo Lenkijoje muziejaus Pulavuose steigėja (šio muziejaus fondai padėjo pagrindus Čartoriskių muziejui Krokuvoje) Izabelė Čartoriska reikšmingai prisidėjo prie pilietinio ir moralinio jaunuomenės ugdymo, tautinės dvasios skatinimo. Vienturtė LDK didžiojo išdininko Jono Jurgio Flemingo duktė vos 15 metų amžiaus (1761 m. lapkričio 19 d.) buvo ištekinta už Podolės žemių generalinio seniūno, vėliau – Lietuvos kariuomenės I divizijos vado generolo leitenanto Adomo Kazimiero Čartoriskio. Per savo vyrą ji įsiliejo į „Familijos“ grupuotės veiklą, o Ketverių metų seimo laikotarpiu aktyviai veikė patriotų grupuotės darbe“⁷².

Izabelė Čartoriska buvo viena iš tų moterų, kurios išaukštino Tadeušo Kosciuškos (*Tadeusz Kościuszko, 1746-1817*) asmenybę, ir su dideliu entuziazmu skelbė T. Kosciušką sukilimo vadu. Literatūroje randame faktą, jog I. Čartoriska buvo pasiruošusi atiduoti savo jaunosios dukters Sofijos ranką sukilimo vadui. Jos veiklumą įrodo faktas, kad įtakos Izabelė Čartoriska turėjo ir Baro

⁷¹ Šmigelskytė-Stukienė R., Moterų švietimas ir patriotinis ugdymas Apšvietos epochoje. *Orbis Lituaniae*. Prieiga internetu: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/motina-spartiete-izabele-cartoriska-17461835/526> (žr. 2020-06-13).

⁷² Šmigelskytė-Stukienė R. „Motina Spartietė“ – Izabelė Čartoriska (1746–1835), *Orbis Lituaniae*. Prieiga internetu: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/motina-spartiete-izabele-cartoriska-17461835/526> (žr. 2018-06-13).

konfederacijoje⁷³, kurioje netiesiogiai veikė ir daugiau Abiejų Tautų Respublikos didikų: Kotryna Kosakovskienė (*Katarzyna z Potockich Kossakowska*), Amelija Mnišek (*Amelia Mniszek*), Ona Paulina Sapiegaitė-Jablonovska (*Anna Paulina z Sapiehow-Jablonowska*), Marija Radvilienė (*Maria Radziwillowa*), Genovaitė Bžostovskienė (*Genowefa Brzostowska*), Sofija Liubomirskienė (*Sofia Lubomirska*), Teofilė Sapiegienė (*Teofila Strzeżysława z Jablonowskich Sapiehowa*) ir kitos. Dalies šių moterų politinės veiklos aspiracijos išblėso kartu su pirmuoju Abiejų Tautų Respublikos padalijimu ir Baro konfederacijos pralaimėjimu. Pavyzdys – Ona Paulina Sapiegaitė-Jablonovska (1728–1800) – viena iš žymiausių XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos valstybės moterų. Kunigaikštienė nusišalino nuo politinio gyvenimo ir uoliai ėmėsi visuomeninės veiklos, siekė pakelti dvasinį ir materialinį savo pavaldinių gyvenimo lygį.

Istorikė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė teigia, kad O. Jablonovska išgarsėjo savo pačios rašytais nurodymais dėl dvarų valdymo. Ji išleido instrukcijas, kuriose buvo nurodyta, kaip reikia tvarkytis privačiuose miestuose ir kaimuose. Ji savo valdomuose dvaruose įsteigė pribuvėjų (akušerių) mokyklas. Pribuvėjų elgesys buvo griežtai reglamentuotas. Kiekviena nustatytu laiku privalėjo atnešti parodyti, ar švariai laiko instrumentus, o dėl girtuoklystės turėjo būti išvaryta iš kaimo. Tokia pribuvėja netekdavo teisės užsiimti praktika.⁷⁴ Galima pastebėti O. Jablonovskos pastangas žemesnio luomo visuomenę mokyti švaros, tvarkos. Sekdama pažangiai mąstančių didikų pavyzdžiu, O. P. Jablonovska savo dvaruose panaikino baudžiamą ir įvedė činšą, rūpinosi ligoninių (špitolių) statyba, steigė fabrikus. Moterų padėtis to meto visuomenėje jai kėlė rūpestį. Savo valdų moterims kunigaikštienė leido savarankiškai tvarkyti šeimos turtą. „Nuostatuose dvarų valdytojams“ pabrėžė moters darbo svarbą namų ūkiui. Ji nurodė neturinčias suaugusių vaikų našles metams po vyro mirties atleisti nuo visų mokesčių ir prievolių.⁷⁵

Siekdama paruošti moteris sėkmingam ūkininkavimui, O. P. Jablonovska išleido knygą „*Gera šeimininkė, arba Ūkio ekonomijos pagrindai, (Dobra gospodyni, czyli fundamenta ekonomii gospodarskiej osobom młodym do tego stanu zabierającym się potrzebne, Kraków, 1784)*. Domėjimąsi gamtos mokslais, ypač sodininkyste įrodo O. P. Jablonovskos išleista knyga sodininkams, kurioje aprašomi kiekvieną mėnesį sode ir darže atliekami darbai. Leidinys sulaukė ne vieno pakartotino leidimo. Aptarus kunigaikštienės veiklą, teigtina, kad Ona Jablonovska buvo viena

⁷³ Skowronek J., 1994. Debiuty polityczne kobiet w epoce rozbiorowej i początki epoki porozbiorowej 1772-1831, in: *Kobieta i świat polityki*. Warszawa, p.32.

⁷⁴ Šmigelskytė-Stukienė R., *Asmenybės / XVIII vidurio – pabaigos. Ona Paulina Sapiegaitė-Jablonovska (1728–1800)*. Prieiga internetu: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/ona-paulina-sapiegaite-jablonovska-17281800/197> (žr. 2018-06-14).

⁷⁵ Ten pat. Prieiga internetu: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/ona-paulina-sapiegaite-jablonovska-17281800/197> (žr. 2018-06-14).

iš ryžtingiausių tų metų veikėjų, siekusi sukurti geresnį gyvenimą miestiečiams. Galima pridurti, kad ji buvo naujoviška ir labai rūpinosi higiena, kas tuo laikotarpiu buvo be galo svarbu.⁷⁶

Kita intriguojanti asmenybė tarp XVIII a. moterų buvo Izabelė Potocka (*Izabella Potocka*, 1730–1808), trečioji etmono Jono Klemenso Branickio (*Jan Klemens Branicki*) žmona. Ši moteris paslaptina dėl to, kad ieškodami pavardės Potocka nerasime daug informacijos, o šaltiniuose sutiksime Izabelę Elžbietą Poniatovską Branicką. Tie patys šaltiniai nurodo, kad šeima vadindavo ją Ela, Izbell. Taip ji buvo sutapatinama su prancūziška kultūra. Būdama jauna, aštuoniolikos metų mergina, Izabela ištekėjo už jau šeštą dešimtmetį einančio vyro, Lenkijos didžiojo etmono⁷⁷.

Izabelė buvo vadinama Krokuvos ponia, o Branickų rūmai Balstogėje – lenkiškuoju Versaliu. Šie rūmai yra viena iš nuostabiausių magnatų rezidencijų. Apie tai buvo galima spręsti iš vidinio interjero ir to, kad rūmai ir parkas buvo pastatyti prancūzišku stiliumi. Be visa ko, Branickiai buvo privataus teatro ir baleto savininkai. Izabela minima kaip labai energinga ir malonaus būdo moteris, nepaisant jauno amžiaus aktyviai dalyvavusi Balstogės miesto vystyme. Gavusi savo vyro malonę atidarė valstiečių špitolę, aktyviai veikė organizuojant labdarą ir padėdavo skurstantiems⁷⁸. Balstogės mieste ji finansavo kelių mokyklų statybą, kurių padaliniai priklausė Vilniaus universitetui. Izabelė Potocka „stengėsi sutvarkyti mokyklas pagal Edukacinės komisijos 1777 m. sudarytą mokymo sistemą. „Balstogėje įkūrė akušerijos mokyklą. Mėgo kultūrą ir meną, todėl į Balstogės Branickių rūmus kviesdavo aktorius ir menininkus iš užsienio. Kolekcionavo įvairius žemėlapius, paveikslus, architektūrinius planus, teleskopus, gaublius ir parašė ne vieną knygą.“⁷⁹

Izabelė Branicka buvo gerbiama ir mylima Balstogėje, nes padėjo miestui išsivystyti ir tapti Palenkės Versaliu (lenk. *Podlaski Wersal*). Santuoka su Janu Klemensu Branicku buvo naudingas politinis aljansas, bet, nepaisant to, jauna mergina parodė savo užsispyrimą ir pavirto mecenate bei miestelio valdove. Keliaujant po Balstogę, ypač Branickių žemę, stebimasi, kaip tokius rūmus galėjo valdyti moteris. Iki šių dienų miesto gyventojai mini Izabelės Elžbietos vardadienį, o lapkričio mėnesį Branickų rūmuose rengiami koncertai, spektakliai, festivaliai ir daug kitų kultūrinių renginių, miesto valdovei pagerbti. Išlikusi istorinė atmintis byloja apie didelį kultūrinį indelį, paliktą šios asmenybės.

Prie mecenačių grupės galima priskirti platesnei visuomenei mažai žinomą Elžbietą Magdaleną Oginskytę-Puzinienę (*Elżbieta Magdalena Ogińska-Puzynina*, mirė 1767 m.) – vieną didžiausių Lietuvos mecenačių, kuri prisidėjo prie Vilniaus universiteto astronominės observatorijos įkūrimo. Pasak Eligijaus Railos, pirmuoju jos globotiniu tapo observatorijos architektas Tomas

⁷⁶Šmigelskytė-Stukienė R., Asmenybės / XVIII vidurio – pabaigos. Ona Paulina Sapiegaite-Jablonovska (1728–1800). Prieiga internetu: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/ona-paulina-sapiegaite-jablonovska-17281800/197> (žr. 2018-06-14).

⁷⁷<https://wspolczesna.pl/jak-izabela-branicka-rozslawila-bialystok/ar/5722538> (žr. 2018-06-14).

⁷⁸Łysiak-Łątkowska A., 2003. Nowe znaczenia kobiecych ról społecznych w XVIII stuleciu. *Słupskie Studia Historyczne* t. 10, p. 89.

⁷⁹https://lt.wikipedia.org/wiki/Izabela_Poniatovska (žr. 2018-06-14).

Žebrauskas, kuris ne kartą ją lankė Lučajuje (dabar kaimas Gudijoje, Vitebsko srityje). Tomas Žebrauskas ją prisimena savo dienoraštyje ir prisimena ją, kaip besidominančią elektros mašinomis, oro siurbliu bei kitomis eksperimentinės fizikos paslaptimis." 1766 m. E. M. Oginskytė-Puzinienė paaukojo 900 auksinių. Už šiuos pinigus buvo nupirkti astronominiai prietaisai. Po E. M. Oginskytės-Puzinienės mirties juos nupirko Vilniaus universiteto astronomas Martynas Počobutas (*Marcin Poczobutt, 1728-1810*). Vilniaus universiteto observatorijoje buvo išlikę du geradarės portretai, Vienas iš jos jaunystės, kitas iš brandos amžiaus. Manoma, kad vieno jų autorius buvo Ignacas Egenfelderis (*Ignacy Egenfelder*).⁸⁰

Mecenatės, bajoriškos kilmės atstovės, ne tik paremdavo kultūros veikėjus ir menininkus. Annos Łysiak-Lątkowskos vertinimu „ne kartą dailioji lytis buvo sulyginama su vyriškąja ir į kovos lauką stodavo kaip vyrai, taip ir moterys, todėl labai išryškėjo moterų nepriklausomybė. Moterys buvo sanitarės, remdavo sukilėlius ginklais, rūpinosi kariuomenės uniformomis. Moteris pakilo į naują bajorijos lygį. Jos atsiskleidė naujomis idėjomis, poelgiais, į moteris pradėjo žiūrėti kaip į pilnavertes socialines veikėjas, kurios dažnai turėjo lemiamą balsą“.⁸¹

⁸⁰ Balaišytė L., 2015. Elzbieta Oginskytė-Puzinienė: mokslo mecenatės portretas, Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais. 2, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. p.265–287.

⁸¹ Łysiak-Lątkowska A., 2003. Nowe znaczenia kobiecych ról społecznych w XVIII stuleciu. Słupskie Studia Historyczne t. 10, p.99.

II. BENDROJO LAVINIMO SISTEMOS KŪRIMAS IR RAIDA ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU

2.1. Edukacinės Komisijos švietimo kryptys ir ugdymo koncepcijos

1773 m. liepos 21 d. tapo reikšmingu momentu visame pasaulyje, nes popiežius Klemensas XIV⁸² paskelbė *Dominus ac Redemptor Noster* brevėje apie Jėzuitų ordino uždarymą. Seime pasigirdo balsai nepaklausti popiežiaus įsakymo ir Jėzuitus toliau palikti. Jėzuitų gerbėjai – jų mokiniai (konservatyvioji bajorija) mielai būtų sutikusi palikti viską kaip buvo, bet aplinkybės klostėsi taip, kad teko nusileisti – sutikti su ordino likvidavimu.⁸³ Po Jėzuitų ordino uždarymo Seime kilo labai daug diskusijų, atsirado projektų švietimo reformų klausimais, tačiau vertėtų išskirti, jog realius pasiūlymus dėl švietimo sistemos pertvarkos pateikė Lietuvos pakancleris Joakimas Chreptavičius (*Joachim Chreptowicz, 1729–1812*)⁸⁴ ir Andrzej Stanisław Młodziejowski (*Andrzej Stanisław Młodziejowski, 1717–1780*). Jie iškėlė pasiūlymą sudaryti specialią, karaliui pavaldžią, instituciją, kuri tvarkytų valstybės švietimo reikalus, o visą Jėzuitų nuosavybę pasiūlė perduoti valstybei. Tuo tarpu, Ignotas Masalskis, Vilniaus vyskupas, parengė projektą, kurio įžanginiu žodžiu „paruošė dirvą tautiniam mokymui. Jis rašė: „Respublika pati turi lavinti savo piliečius, kadangi būtent piliečiai ir sudaro Respubliką“⁸⁵. Ignotas Masalskis pateikė pasiūlymą Seimui įkurti naują instituciją, Edukacinę komisiją, kuri būtų sudaryta tik iš keturių narių ir jie priklausytų šiais institucijai iki gyvenimo galo. Pirmoji švietimo ministerija turėjo būti atsakinga už tiek vyrų, tiek moterų edukaciją. Toliau I. Masalskis pateiktose rekomendacijose buvo pasiūlyta įsteigti mokyklas, priskirti naujus mokytojus bei kurti naują ugdymo programą ir mokykla turi pati pasirūpinti savo tvarka ir nuostatomis, kurias tvirtina Seimas.“⁸⁶

Seimas, gavęs visus siūlymus, turėjo paruošti kompromisinį variantą ir tam buvo sudaryta 15 deputatų komisija, kuri 1773 m. spalio 14 d. Seimui pateikė savo projektą. Tą pačią dieną Seime buvo priimtas nutarimas dėl valdovo globojamos komisijos bajorų jaunimui mokyti įkūrimo. Abiejų Tautų Respublikoje buvo įkurta bendra Lenkijos Karalystės ir „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietimo sistemos organizavimo ir peržiūros institucija – Tautinė edukacinė komisija (lenk. *Komisja Edukacji Narodowej*). Tai buvo pirmoji švietimo ministerija ir kartu pirmoji po 1569

⁸² Klemensas XIV (1705-1774) Romos katalikų bažnyčios popiežius nuo 1769 m. gegužės 19 d. iki mirties.

⁸³ Minginas J., 2007. Edukacinė Komisija ir Lietuvos pradžios mokykla. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. p.11.

⁸⁴ Joachimas Liutauras Chreptavičius (1729-1812) LDK pakancleris, vienas iš Edukacinės komisijos organizatorių, vadovavo LDK akademijų ir mokyklų departamentui.

⁸⁵ Račkauskas J., 1994. Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a. Vilnius. p.64.

⁸⁶ Ten pat, p.64.

m. Liublino unijos sudarymo bendra“⁸⁷ Lietuvos ir Lenkijos valstybinė vykdomosios valdžios institucija. Ją sudarė: Vilniaus vyskupas I. Masalskis (jis tapo pirminku), Plocko vyskupas Michałs Poniatowski (*Michał Poniatowski, 1736-1794*), Gniezno vaivada Augustas Sułkowskis (*August Sułkowski, 1729-1786*), Lietuvos pakancleris J. L. Chreptavičius, Andrzejus Zamoyskis (*Andrzej vel Jędrzej Zamoyski, 1716-1792*) ir Antonis Ponińskis (*Antoni Poniński, 1732-1830*).⁸⁸

„Edukacijos komisijos žiniai buvo perduotos visos Abiejų Tautų Respublikos akademijos ir mokyklos, kuriai buvo pavesta rūpintis ne tik mokymu, bet ir mokslu, supasaulietinti bei modernizuoti jo turinį. Komisija gavo ir gana solidžią materialinę bei finansinę bazę – pajamas iš buvusių jėzuitų dvarų, kurios siekė apie 40 milijonų auksinų. Edukacinės komisijos įsteigimas buvo pirmas įvykis, kai valstybė tiesiogiai pati ėmėsi tvarkyti švietimo reikalus.“⁸⁹

Abiejų Tautų Respublikoje XVIII a. prasidėjo masinių reformų įgyvendinimas, kurių vedančioji idėja buvo sustiprinti meilę savo kraštui ir atkurti patriotizmą. Kaip rašo J. Minginas, „Edukacinė komisija nuėjo visiškai kitu keliu nei ankstesnioji ugdymo sistema ir turėjo padaryti žmogų lenku, o lenką – piliečiu.“⁹⁰ Mokyklų misija buvo rengti piliečius, gerai išmanančius savo šalies politinę ir ekonominę situaciją, besiorientuojančius pasaulio įvykiuose. Buvo siekiama išugdyti plačią gyventojų pasaulėžiūrą, bet prioritetu laikyti valstybės reikalai: dėmesys savo krašto istorijai, teisės studijoms, buvo suteikiami geografijos, ekonomikos, gamtos pažinimo pagrindai, žinios apie amatus ir ūkininkavimą. Ugdyme itin išskirti patriotiniai tikslai: pilietinių dorybių ugdymas ir asmeninių interesų derinimas su visuomenės poreikiais bei tėvynės gerove. Pilietinių ir moralinių vertybių ugdymas buvo ir yra susiejamas su tarnavimu tėvynei ir atsakomybe už tautos likimą. Be įsipareigojimų visuomenei ir palankaus įvertinimo, piliečiai tampa beverte pilka valstybės mase. Ši tema bendra tiek dabarčiai, tiek aptariamam istoriniam laikotarpiui: kadaise mokslininkų susirūpinimas dėl tėvynę paliekančių jaunuolių, kurie, nesulaukę paskatinimo savo krašte, išėikvoja talentus, žinias, jaunystę, jėgas ir gyvastį svetur.

Greta valstybinio – pilietinio auklėjimo, kurį buvo siekiama įskiepyti per visus vadovėlius, mokymo programas ir dėstymo metodus, buvo akcentuojamas moralinis auklėjimas. Edukacinės komisijos nariai siekė, kad reformuotose mokyklose jaunimas įgytų tolesniam gyvenimui reikalingą „šviesą“, tai yra, žinių, kurios padėtų jaunimui privačiame ir viešajame gyvenime. Galima

⁸⁷ Bukelevičiūtė D., Gaidis R., Jakubčionis A., ir kt. 2015. Lietuvos valstybės kontrolės istorija. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. p. 49. Prieiga internetu: <https://www.vkontrolė.lt/Valstybes-kontroles-istorija.pdf> (žr. 2020-10-12).

⁸⁸ Kiaupa Z., 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p.508.

⁸⁹ Šmigelskytė-Stukienė R., Brusokas E., Glemža L., ir kt. 2014. Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 metias. Vilnius: Petro ofsetas. p.158. Prieiga internetu: [https://www.smm.lt/uploads/documents/veikla/Edukacine_komisija-pranesimas_2013%20\(2\).docx](https://www.smm.lt/uploads/documents/veikla/Edukacine_komisija-pranesimas_2013%20(2).docx)

⁹⁰ Minginas J., 2007. Edukacinė Komisija ir Lietuvos pradžios mokykla. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. p.13.

formuoti Edukacinės komisijos tikslą: sukurti gyvenimo mokyklą, kuri glaudžiais ryšiais susietų gyvenimą, pareigas bei reikalavimus.

Edukacinė komisija veikė ne tik ties struktūrinėmis reformomis. Norėdama aprūpinti mokyklas gerais vadovėliais, ji paskelbė vadovėlių rengimo konkursus, įvedė daug metodikos naujovių, akcentavo gamtos ir matematikos mokslų svarbą, išklėlė amatų reikšmę, kaip svarbų dalyką išskyrė mokytojų kompetencijas. Nesustodama ties minėtomis naujovėmis, ji pasiekė dar daugiau ir sukūrė naują pasaulėžiūrą, paremtą Apšvietos epochos etika. Naujoji etika, nustatanti kiekvienam visuomenės nariui jo pareigas ir teises, remiasi ne metafiziniais pagrindais, bet realiais gyvenimiškais poreikiais. Poreikiai sukūrė bendruomenę, poreikiai lemia ir jos moralinius principus. Jų vedami žmonės susibūrė į bendruomenę ir palaiko abipusius santykius, nes vieni patys negali jų patenkinti. Nebūtų poreikių – nebūtų visuomenės.⁹¹ Didžiausias moralės ir etikos tikslas bei siekis yra parodyti, kad žmogaus gerovė priklauso nuo doro gyvenimo, aktyvumo visuomenėje, kai kiekvieno doro piliečio interesas tampa visų visuomenės narių interesu. Išryškėja keli ugdymo akcentai – į kalbą imama žiūrėti kaip į tam tikros kultūrinės patirties liudijimą. Mokyklose įvedamos užsienio (prancūzų, vokiečių) kalbos, kaip dėstomoji įsitvirtina lenkų kalba, keliamas lietuvių dėstomosios kalbos vidurinėje mokykloje klausimas. Tuo metu nuskamba Jeano Jacques'o Rousseau perspėjimas lenkams, kad nesektų unifikacijai⁹² pasidavusių Europos kraštų pavyzdžiu, sugebėtų madingam kosmopolitizmui prieš pastatyti protingą tautinį atskirumą, nes tik jis gali garantuoti bendruomenės išsilaikymą stiprių ir agresyvių kaimynų akivaizdoje.⁹³ Tai nereiškia, kad Lietuvos gyventojai buvo nutautėję. Lenkų kalba buvo vartojama kaip bendravimo įrankis, beveik visada nesiejant jos su etniškumu. Katalikų ir Evangelikų reformatų bažnyčios su tikinčiais valstiečiais ir miestelėnais bendravo lietuvių kalba. Tai rodo išlikę kunigų pamokslai ir XVIII a. pagausėjusios religinės knygelės lietuvių kalba. Parapinėse mokyklose mokoma buvo lietuvių kalba, tai rodo santykinai dideli lietuviškų elementorių skaičiai. Lietuvos literatūros istorikas Jurgis Lebedys aptiko žinių apie 1752 m. Vilniaus pranciškonų spaustuvėje spausdinamą žemaitišką elementorių⁹⁴. Seniausias išlikęs lietuviškas elementorius yra 1763 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje atspausdintas „*Mokslas skaytina raszto lękiszko del mazu waykialu*“. Jis yra dvikalbis: lietuvių ir lenkų kalbomis. Spėjama, kad 1766 m. buvo atspausdintas tik lietuvių kalba. Tokio elementoriaus poreikį lietuviškai kalbantiems mokiniams rengėjai ir leidėjai įžvelgė jau prieš Edukacinės komisijos sukūrimą. J. Lebedžio surinkti duomenys rodo, kad 1761 m. Vilniaus akademijos spaustuvė pardavė 100 vienetų

⁹¹ Minginas J., 2007. Edukacinė Komisija ir Lietuvos pradžios mokykla. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. p. 17.

⁹² *Unifikacija* - (lot. unifico - vienodinu): 1. objektų vienodinimas, darymas vienodos formos, vienos normos, vieno standarto, vieno pavidalo; 2. vienodinimas teisės normų, reguliuojančių vienos srities visuomeninius santykius; 3. ko nors suvienodinimas; 4. lingv. kalbos terminų vienodinimas.

⁹³ Mačiulytė K., 2005. Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. p.90.

⁹⁴ Lebedys J., 1976. Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. Vilnius: Mokslas. p. 254.

elementoriaus, 1762 m. – 250 vienetų, 1764 m. – 100 vienetų, o 1776–1790 m. pardavė 13 443 vienetus lietuviško elementoriaus⁹⁵. Taigi, vidutiniškai kasmet buvo parduodama po 896 egzempliorius elementorių lietuvių kalba. XVIII a. vidurio sąlygomis tai iškalbingi skaičiai. Galime spręsti, kad taip buvo bandoma išsaugoti Lietuvos valstybinį savarankiškumą Respublikoje ir tautinį identitetą.⁹⁶

Edukacinė komisija turėjo įdėti daug pastangų reformoms įgyvendinti. Prieš ją stovėjo kelių tipų visuomenė, kuri gyveno kosmopolitizme, neturėjo ryšio su tautiškumu arba, apskritai, nesiekė žinių ir mokslų. Akivaizdu, kad iškilusi reali grėsmė Abiejų Tautų Respublikos egzistencijai, politinis ir ekonominis gyvenimas buvo dar vienas paskatinimas kurti gerai organizuotą švietimo sistemą, taip kartu sustiprinant savo kraštą. Vienu iš svarbiausių tikslų laikoma pilietinės, aktyvios ir pilnos moralinių vertybių naujos kartos ugdymas. Siekiant šių tikslų, buvo atsigręžta tiek į moteris – motinas, kurios turėjo padėti tinkamus pamatus vaikų ugdymui, tiek į pačių motinų – piliečių rengimą šioms funkcijoms atlikti. Pilietiškumo ir moralės ugdymas tapo pirmine priežastimi sureikšminti moters sociokultūrinę įtaką visuomenei.

2.2. Namų ugdymas ir jam keliami tikslai

Atsižvelgiant į politinę situaciją, vyravusią XVIII amžiuje, galima teigti, kad būtent namuose, stebint ir dalyvaujant tėvams, turi būti formuojamos pirmosios pilietinės, moralinės nuostatos ir jaunuomenei diegiamos pažiūros, reikalingos dalyvaujant viešajame gyvenime.

Adomas Kazimieras Čartoriskis savo projekte „*Początkowy abrys do planty edukacji publicznej*“ rašė, jog geriausiai vaikus auklėja dorybingi ir mylintys tėvai. Kiti autoriai teigė, kad būtent namuose vaikai perpranta visuomenės ryšių esmę. Tėvai turi ypač daug įtakos vaikų, kaip būsimų piliečių ir krikščionių bendrijos narių, auklėjimui ir socializacijai. Todėl vaikų auklėjimas amžininkams atrodė bene svarbiausia tėvų pareiga, o vaikystė, kada daugiausiai laiko praleidžiama drauge su tėvais, buvo įvardijama kaip palankiausias metas priimti diegiamus dalykus.⁹⁷

Dėl vyravusios nuostatos, kad viskas prasideda šeimoje, atsakingi asmenys, norėdami, kad vaikai gautų tinkamą pradinį ugdymą, turėjo pasirūpinti tinkamu tėvų pasirengimu. Neišsimokslinę tėvai negalėjo suteikti vaikams tinkamo lavinimo ir paruošti jų taip, kad užaugę taptų aktyvia pilietinės visuomenės dalimi. Anuometinei visuomenei buvo būdinga tai, kad vaikų gyvenime tėvai, o ypač motinos, vaidino labai menką vaidmenį. Tokia situacija susidarė dėl to, jog vaikų

⁹⁵ Kiaupa Z., 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p. 500.

⁹⁶ Ten pat. p.492-493, p.499-500, p.511.

⁹⁷ Sarcevičienė J., 2015. Tėvai, vaikai ir edukacija namuose XVIII a. II pusėje, XVIII amžiaus studijos, 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija. sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: LII leidykla. p.155-156.

auklėjimas buvo patikimas tarnaitėms, giminaitėms, slaugytojoms, kad motinos galėtų ir toliau aktyviai dalyvauti viešajame gyvenime, tačiau ne kaip aktyvios pilietės, o tiesiog kaip pokylių dalyvės, palyda savo vyrams. Pasitaikydavo, jog svarbiau buvo apkalbinėti, ką karalienė valgo ar kaip atrodo kito pono dama, negu jų pačių vaikų gerovė ir išsilavinimas. Vaikai neretai buvo traktuojami kaip gražios ir ganėtinai brangios tėvų investicijos. Randame tokių nuomonių, jog tėvai buvo kaltinami dėl dviejų labai svarbių dalykų: vieni dėl to, kad nesidomi savo vaikų edukacija, kiti – kad pagrindinį dėmesį skiria menui, muzikai, šokiams ir taip menkai stengiasi suformuoti ir paruošti jaunimą žengti į suaugusiojo žmogaus gyvenimo kelią. Jolitos Sarcevičienės (2015, p.154-155) straipsnyje pateikiamas tikslus pavyzdys, kuris parodo nederamą tėvų elgesį su vaikais ir abejingumą jiems: „tėvas po sekmadienio Mišių neskuba namo pas šeimynykščius, o mieliau sėdinėja su kaimynu gerdamas baltakę arba karčemoje liurlina šaltą alutį, nuolat besi skųsdamas savosiomis nelaimėmis. Nuo jo neatsilieka ir motušė, pareigas namuose ir rūpinimąsi vaikais apleidusi dėl pasisėdėjimo su kitomis poniutėmis, susitikimą gausiai aplaistant svaigalais. Vaikai tokiose šeimose kenčia keleriopai: jie paliekami be priežiūros, mato nederamus pavydžius, o galiausiai patiria ir tiesioginę grėsmę, mat grįždamas girtas tėvas po kojų pasipainiojusiam palikuoniui neretai gerokai mosteli per sprandą ar trinkteli kumščiu kakton.“⁹⁸

Kiekvienoje valstybės dalyje, miesteliuose, dideliuose miestuose ir kaimuose, mokslas ir jo stilius buvo skirtingas. Jau minėtos mergaitės žydės buvo siunčiamos į privačius pensionus. Toks pensiono baigimo diplomą atverdavo duris į mokytojos karjerą, vėliau žydės galėjo tęsti darbą tik savo etnokonfesinėje grupėje. Tai buvo išskirtinis ugdymo modelis.⁹⁹

Savo laiškuose A. Čartoriskis tarsi užjausdamas ir suprassdamas rašė, kad gyvenant kaime, kai yra tiek rūpesčių ir nėra tiek daug gabių mokytojų, teikti švietimą savo dukroms yra labai sudėtinga. Atsakymas buvo paprastas: motinos pamokslai visada buvo patys teisingiausi, bet jeigu ir ji nepasižymėjo geru išsilavinimu, tai jaunos kitų šeimų merginos, jau lankiusios mokyklą, visada galėjo pamokyti mažesnius ir suteikti jiems žinių šviesos.

Valstybėje veikė mokyklos prie vienuolynų, parapijinės mokyklos, merginoms buvo sukurti pensionatai ir kitos uždaro tipo mokyklos, nes berniukų ir mergaičių mokslas ir jiems keliami tikslai labai skyrėsi. Tačiau jeigu tėvai laikė save diduomene ir norėjo suteikti gerą išsilavinimą savo vaikams, tai priimtinausia buvo mokslas namuose su korepetitoriumi (mokytoju – guvernieriu). Mokslas namuose buvo stebimas, turėjo daug taisyklių. Tai nebuvo pramoga.

⁹⁸ Sarcevičienė J., 2015. Tėvai, vaikai ir edukacija namuose XVIII a. II pusėje, XVIII amžiaus studijos, 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija. sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: LII leidykla. p.154-155.

⁹⁹ Mastianica O., 2012. Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius: LII leidykla. p. 119.

Lavinimas namuose turėjo prasidėti nuo žaidimų, kurie skatintų vaiką norėti išmokti vis daugiau. O kadangi toks ankstyvas auklėjimas neatsiejamas nuo namų aplinkos ir tėvų diegiamos disciplinos, pastaroji neturėjo būti griežta. Smurtas jau XVIII a. minėtas kaip neveiksminga priemonė. Vaikui augant disciplina turėjo dar labiau laisvėti. Tėvai bei mokytojai turėjo skatinti vaiką kelti klausimus ir argumentuoti į juos atsakyti, jei įmanoma, pagrįsti atsakymus savo įgyta patirtimi. O visi tokio auklėjimo etapai turėjo būti vykdomi atsižvelgiant į vaiko mąstymo evoliuciją.¹⁰⁰ Kitas svarbus namų mokymo elementas buvo tikėjimas Dievu ir dievobaimingumas. Tikėjimas ir tikėjimo tiesos buvo skiepijamos nuo pat vaikystės, nuo mažiausių dienų. Kai vaikas po pirmų metų pradėdavo kalbėti, jau buvo mokoma žegnotis ir išstarti Marijos ir Jėzaus vardus – teigia Piotras Juzefas Henris (*Piotr Józef Henry*).¹⁰¹ Pirmąsias Bažnytines tiesas vaikui perduoti turėjo tėvai, o jau po to Bažnyčia. Katalikų šeimose maldas vaikai turėjo mokėti lenkiškai, o vėliau ir lotyniškai. Tačiau tai pavyko tik itin gabiems.

Namų mokslas negalėjo apsiriboti vien tėvais, o kartais tik motinos dėmėsiu. Buvo įprasta samdyti guvernantes užsienietes. Ne retai didikų ir vidutiniųjų bajorų vaikų mokytojos atvykdavo iš Prancūzijos, bet prasidėjus edukacinėms reformoms švietėjai tautiečių prašė suvokti, kad jie elgiasi neteisingai, savo vaikų švietimą patikėdami užsieniečiams. Edukacinės komisijos pedagogai tvirtino, kad „kviesdami mokytojus iš užsienio ir mokinę vaikus prancūzų, vokiečių kalbos, mes žudome tautą, nes taip tik ir galime atskirti tautą, pagal kalbą“¹⁰². Tokios nuomonės laikėsi Maksymilianas Prokopowiczius (*Maksymilian Prokopowicz, 1738-1807*), kuris savo straipsnyje „*Precz z Madamami*“¹⁰³ smerkė tėvus, į savo namus kvietusius prancūzaites, kurios nuo pat mergaičių gimimo mokė jas vakarietiškos aristokratijos papročių. Dėl šios priežasties mergaitės kartais mokėdavo geriau komunikuoti prancūziškai nei gimtąja kalba. Prokopowiczius kėlė klausimą, kokius gi sūnus Lenkijai pagimdys tokios tautietės? Jis kreipėsi tiesiai į tėvus tvirtindamas, kad jeigu šie siekia, kad vaikai gautų gerą išsilavinimą, tegu samdo darbui mūsų žmones, lenkes, kurios tikrai žinos, kaip perteikti dorybes jaunoms panelėms, kad vėliau jos užaugtų ir taptų tikromis motinomis¹⁰⁴.

Orientuojantis į išsilavinimą, stengtasi išugdyti vaikų pilietines ir moralines dorybes, suformuoti žmones, naudingus visuomenei, įdegti patriotizmą savo kraštui. Todėl buvo patariama kokybiškai leisti laiką su savo vaikais nuo ankstyvosios jų vaikystės. To tikslas, kad vaikai augtų ne egoistiškai uždaryti savo tėvų dvaruose, o suprastų, kad priklauso nuo socialinės padėties, gali būti aktyvūs piliečiai ir aukotis, nebijoti atiduoti savo gyvybių dėl tėvynės. Pagal tuometinę švietėjišką

¹⁰⁰ Mastianica O., 2012. Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius: LII leidykla. p. 161.

¹⁰¹ Henry P. J., 1783. Nauki dogmatyczne i moralne o czterech częściach Katechizma Chrześcijańskiego... ku wygodzie plenarów, oraz innego duchowieństwa po parafiach [...]. Wilno: SJ r.3, p.121.

¹⁰² Tync S., 1954. Komisja Edukacji Narodowej. Wrocław. p. 300–302.

¹⁰³ Ten pat. p. 300–302.

¹⁰⁴ Tync S., 1954. Komisja Edukacji Narodowej. Wrocław. p. 302.

mąstyse, vaikai tiesiog su motinos pienu turėjo įgyti supratimą, moralę ir meilę tėvynei, o tai galėjo duoti tik apsišvietę tėvai ir aplinkiniai. Dėl to atsirado būtinybė skirti edukacijos dėmesį abiejų lyčių vaikams, nes ateities kartas augins ne tik vyrai, bet ir moterys.

2.3. Mokyklų tipai ir veiklos reglamentavimas

Kaip buvo minėta darbe, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje pasikeitė jaunimui skirti vaidmenys, o ypač tai palietė jaunas merginas. Tam, kad moterys laisvai ir nevaržomai galėtų dalyvauti visuomeniniame gyvenime jau nepakako mokymosi namų sąlygomis. Valdžiai buvo būtina steigti tam skirtas specialias institucijas – mokyklas, pensionus. Tiesa, kaip mini pati O. Mastianica: „skirtingas visuomenės požiūris į vyrų ir moterų socialinį aktyvumą nulėmė skirtingą berniukų ir mergaičių bendrojo, o vėliau ir profesinio lavinimo sistemos kūrimąsi ir jų raidą“.¹⁰⁵ „Vakarų Europoje jau XVI – XVII a. buvo sudarytos galimybės derinti mergaičių namų ir institucinį lavinimą. Pradėjo populiarėti nauja specialiai mergaičių ugdymui skirta forma – privatūs mergaičių pensionai. Įdomu ir tai, kad XVIII a. antrojoje pusėje imtasi pirmųjų bandymų sunorminti mergaičių mokyklų veiklą, nustatyti bendrus jų veiklos principus, nubrėžti keliamus socialinius uždavinius.“¹⁰⁶ Panašų procesą pastebime ir to meto Lietuvos teritorijoje: dideli progresą padare moterų vienuolynai, kurie atkreipė dėmesį į mergaičių mokymąsi, pradėti steigti pirmieji privatūs mergaičių pensionai.

Pensionuose didžiulis dėmesys buvo skirtas pedagogams, jų kompetencijos ir kvalifikacijoms. „1775m. kovo 24 d. buvo patvirtinti tik Edukacinės komisijos nuostatai, skirti pensionų mokytojams ir mokytojoms (*Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjomistrzom i mitrzyniom dane*).“¹⁰⁷ Leidimus mokyti ir dirbti pensionuose turėjo pedagoginį išsilavimą gavęs, pedagoginės patirties turintis asmuo. Pensionų savininkai teikdavo Edukacinei Komisijai mėnesinę ataskaitą apie savo pedagogų kvalifikaciją, mokymosi programą, mokinių skaičių ir jų mokymosi pasiekimus bei lygį. Tuo tarpu Edukacinė Komisija siūsdavo į pensionus vizitatorius, kurie egzaminavo mokinius, tikrindavo pedagogų bei savininkų kvalifikaciją, iš ko galima spręsti, jog savininkas turėjo būti asmuo, glaustai susijęs su švietimu. Deja, O. Mastianicos knygoje pabrėžiama, jog tų taisyklių nebuvo griežtai laikomasi, o vizitatorių ataskaitos atksleidžia, kad merginų auklėjimo ir mokymo procesu itin nesidomėta.¹⁰⁸

Paradoksalu, bet praėjus 23 metams, Edukacinė Komisija parengė ir patvirtino privačių mokyklų veiklą. Šie nuostatai savo turiniu nesiskyrė nuo privačių pensionų patvirtintų nuostatų 1775 metais, o ir vizitatoriai tik registravo privačių mokyklų ir pensionų skaičių, bet toliau nekreipė

¹⁰⁵ Mastianica O., 2012. Praverus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius: LII leidykla. p. 83.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 84.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 84.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 85.

dėmesio į pati mokymosi procesą. Tokią pat situaciją pastebime ir Vilniaus Universitete. Nors „Vilniaus Universitetas 1781m. pavadintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiąja mokykla, kontroliavo 32 vidurines mokyklas, kurios buvo dviejų tipų – apygardinės (6 klasių septynmetės) ir paapygardinės/ apygardinėlinės (3 klasių, šešiametės). Apygardinės mokyklos buvo įsteigtos Gardine, Kražiuose, Naugarduke ir Lietuvos Brastoje“¹⁰⁹. Nors istorikė R. Šmigelskytė-Stukienė rašo: „Nuostatų ir įstatų analizė rodo, Edukacinei komisijai pavaldžių švietimo ir mokslo įtaigų administravimas buvo labai griežtai subordinuotas. Atsiskaitoma buvo tiek už mokymo turinį, tiek už finansus, tiek ir už teisinę institucijos veiklą.“¹¹⁰ Tai reiškia, kad istorikų nuomonės ir tyrimai kol kas neprivedė prie bendro susitarimo. Ataskaitų rašymas nepasikeitė iki šių dienų, o kokybės aspektas irgi liko atviru diskusijų klausimu.

Įžvelgti lūžį galime tik XIX a. Pradžioje, kai buvo sugriežtinta pensijų steigimo tvarka ir labiau susidomėta atskiru mergaičių mokymosi koordinavimu. Vizitatoriai, matydami pensijų beprasmiškumą, kartu su Vilniaus taryba stengėsi pakeisti situaciją ir parengti reikalavimus. Deja, visi bandymai buvo nesėkmingi. Rusijai numalšinus 1830-1831m. sukilimą, Rusijos valdžia rimtai atkreipė dėmesį į švietimą, bet tik tam, kad būtų įgyvendintas tautinės politikos tikslas – rusifikacija. Rusijos valdžios manipuliacijos įrankiu vėlgi tapo dailioji lytis – moterys. „Valdžios atstovai vertino moterį kaip vieną pagrindinių tautinio ir kultūrinio tapatumo saugotojų ir diegėjų privačioje erdvėje, o jau XIX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje pradėjo vadovautis nuostata, jeigu būsimoji jaunųjų kartų auklėtoja mokykloje perims valdžiai priimtas vertybes, ji turės jas įdiegti šeimoje. Šitai „iš vidaus“ – per šeimą pamažu būtų keičiamas visuomenės tautinis ir kultūrinis tapatumas.“¹¹¹

Pradinė mokyklą užėmė absoliučiai kitokią poziciją jaunimo lavinimo sistemoje. „Pradinės mokyklos buvo vienintelė mergaičių lavinimo institucija, kurioje jos galėjo gauti tokį pat kaip berniukai išsilavinimą ir kuri nepaisė socialinės padėties skirtumų. Tačiau XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmoje pusėje šių mokyklų veiklos sąlygos buvo itin sudėtingos. Situaciją apsunkindavo nepastovus mokyklų išlaikymas, nes, pasak M. Lukšienės, apie 65% tuo metu veikusių pradinių mokyklų išlaikė tėvai.“¹¹² Tuo tarpu, O. Mastianicos atliktas tyrimas, nors ir fragmentiškai, bet rodo, jog besimokančiųjų berniukų ir mergaičių disproporcija itin didelė, bet mergaitės lankė pradinės mokyklas, kurios buvo skirtos žemesniems visuomenės sluoksniams: laisvesniems valstiečiams, miestiečiams, neturtingiems bajorams.¹¹³ Dėl šaltinių trūkumo nagrinėti tolimesnę raidą ir nustatyti, koks dėmesys buvo skirtas mokslams – neįmanoma.

¹⁰⁹ Šmigelskytė-Stukienė R., Brusokas E., Glemža L., ir kt. 2014. Modernios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 metais. Vilnius: Petro ofsetas. p.169. Prieiga internetu: [http://www.smm.lt/uploads/documents/veikla/Edukacine_komisija-pranesimas_2013%20\(2\).docx](http://www.smm.lt/uploads/documents/veikla/Edukacine_komisija-pranesimas_2013%20(2).docx)

¹¹⁰ Ten pat. p.174.

¹¹¹ Mastianica O. 2012. Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius: LII leidykla. p. 90.

¹¹² Ten pat. p. 108.

¹¹³ Ten pat. p. 108-110.

Nagrinėjant XVIII a. – XIX a. negalime nepabrėžti populiaraus Prūsijoje pedagoginių knygelių autoriaus – Frydricho Eberhardo fon Rocho (*Friedrich Eberhard von Rochow, 1734-1805*), kuris tapo vienu žymiausių XVIII a. Prūsijos kaimo mokyklų reformatorių ir populiariausio vokiško vadovėlio „Vaikų draugas“ (*vok. Der Kinderfreund*) autoriumi. Vadovėlį „Kūdikių prietelius“ į lietuvių kalbą išvertė Kristijonas Gotlybas Milkus (*Christian Gottlieb Mielckie, 1733-1807*). Žavinta Sidabraitė (2015, 6 p.) ištyrė visą vertimą ir pateikė išvadą, jog tai iš dalies pirmasis pasaulinio lygio lietuviškas vadovėlis, kuris buvo naudotas XVIII amžiaus pabaigoje Prūsų ir Lietuvos mokyklose.¹¹⁴ Rochowas buvo stambių žemvaldžių didžiuliu reformatoriumi, kuris suvokė, kad kokybiškas žemiausio žmonių sluoksnio švietimas gali suteikti teigiamų rezultatų valstybės gerovei. Kadangi Rochowas buvo tiesiogiai susijęs su ūkio valdymu, jis stengėsi įdegti naujausius ir pažangiausius ūkininkavimo metodus ir išmokyti valstiečius naujų subtilybių. Deja, susidūrė su jų abejingumu ir nenoru investuoti į save ir savo vaikus. Tai savo knygoje irgi pabrėžė autorė: „dėl itin mažo atlyginimo kaimo mokyklų mokytojų beveik nebuvo. Dažniausiai jais tapdavo kaimo amatininkai arba į atsargą išėję kareiviai, kuriems mokytojo alga tapdavo tik papildomu pajamų šaltiniu. Vengdami papildomų išlaidų valstiečiai gana dažnai savo vaikų praktinių dalykų iš viso nemokė.“¹¹⁵ Iš to suprantame, kad tuometinė situacija kaimuose buvo itin tragiška ir skurdi, bet Rochowas nenuleido rankų ir tęsė savo darbą ties valstiečių švietimu. „Rochowo sumanytos kaimo mokyklos reformos išėities tašku tapo vokiečių pedagogų filantropų – Johano Bernhardo Basedowo (*Johan Benhard Basedow, 1724-1790*), Joachimo Heinricho Campės (*Joachim Heinrich Campe, 1746-1818*), Ernto Christiano Trappo (*Ernst Christian Trapp, 1745-1818*), Christiano Gotthilfo Salzmanno (*Christian Gitthilf Salzmann, 1744-1811*) ir kitų idėjos. Vokiečių filantropinė sistema didele dalimi suformuota remiantis Jean'o Jacques'o Russeau'o idėjomis. Tačiau, skirtingai nei prancūzų pedagogas, filantropai manė, kad humaniškumo raida nėra vien laisvas asmenybės išsiskleidimo procesas. Pripažindami tam tikras žmogui įgimtas moralines vertybes, jie vis dėl to teigė kvalifikuoto ugdymo būtinybę ir tikėjo, kad doros galima ir reikia mokytis.“¹¹⁶ Sidabraitė, savo knygoje pabrėžia: „Rochowo įkurta mokykla buvo pirmoji kaimo mokykla, kur vaikai mokytis taikant filantropišką, švietėjišką ugdymo metodą ir turinį: dėstomųjų dalykų laukas praplėstas praktinio lavinimo pamokomis, taip užtikrinant kasdienybėje reikalingų žinių perteikimą vaikui, per jį – tėvams ir bendruomenei.“¹¹⁷ Kurdamas ne tik ugdymo planą, į kuri buvo įtraukta religija, gimtoji kalba, skaičiavimai ir realieji dalykai, jis atkreipė dėmesį į mokymosi aplinką. „Jam priklausiusio dvaro kaimuose statomos mokyklos aprūpintos naujais baldais, išdažytos šviesiomis spalvomis, sienas

¹¹⁴ Sidabraitė Ž., 2015. Kūdikių Prietelius. Skaitinių vadovėlis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. p. 6-680.

¹¹⁵ Ten pat. p. 681.

¹¹⁶ Ten pat. p. 681.

¹¹⁷ Ten pat. p. 681.

puošė paveikslai. Mokykloje kiekvienas mokinys buvo aprūpintas asmeniniu skaitinių vadovėliu.¹¹⁸ Rochowas suprato, kad nėra mokslų be knygos, todėl Prūsijoje XVIII amžiuje išleidęs savo pirmą knygą. Kurioje svarbiausiais metodiniais uždaviniais laikė krikščioniškos doros, pastabumo, komunikavo įgūdžių ugdymą ir kalbos pratybas, kas iš esmės sudarė graikų ir romėnų ugdymo modelį. Knyga greitai pasklido po Europą ir pasiekė Lietuvą. Manoma, kad pirmieji lietuviški knygos „Kūdikių prietelius“ leidiniai išleisti 1787m. Lietuvišką vadovėlį sudaro penkios dalys: pagrindinė dalis ir keturi priedai. Tarp jų 188 prozos pasakojimai ir 36 giesmės. Knygos tematika orientuota į tikėjimą, gamtos reiškinius, moralę, dorybę ir švietėjiškus pasakojimus.¹¹⁹ Rochovo knygoje Biblija tapo moralinių vertybių priedu. „Kūdikių prietelyje“ pakankamai daug dėmesio skiriama egzistenciniam socialumui, kur kiekvienas individas yra glaudžiai susietas su kitais žmonėmis. Nuolat pabrėžiama individo atsakomybė tėvams, mokytojams, bendruomenei, vyriausybei, karaliui. Tuo tarpu, ištikus nelaimėi individas turi aktyviai šauktis pagalbos, nes jis atsakingas už tai, kad būtų išgirstas.¹²⁰ Ne tik Prūsijoje, bet ir Lietuvoje vadovėlis tapo naudingiausių žinių šaltiniu, kuriame buvo surinktos geografijos, biologijos, mechanikos, gamtos, higienos, medicinos, astronomijos, teisės bei kitų sričių žinios. Tai padėjo mokiniams ugdytis savo dedukcinį mąstymą ir intelektualų savarankiškumą.

Kiekviena XVIII a. įkurta mokykla veikė tam tikrame visuomenės sluoksnyje ir turėjo savo atskirą užduotį ir tikslą. Yra žinoma, kad vienuolijų vidaus mokyklos rengė būsimus vienuolius ir dvasininkus, pradinės mokyklos buvo skirtos valstiečiams, o bajorai ir miestiečiai galėjo mokytis kolegijose. Z. Kiaupa pabrėžia, kad XVIII a. Lietuva žengė su žymiai retesniu parapinių mokyklų tinklu, tai reiškia, kad kiekviename parapijos miestelyje buvo steigiamos mokyklos, kur kunigai turėjo pareigą krašto kalba mokytį kaimo jaunimą tikybos, skaitymo, rašymo, skaičiavimo ir bažnytinio giedojimo. Mokyklos ir mokyklų tipai – Parapinių mokyklų tinklas Lietuvoje iki šiol nėra detalai iširtas. Istoriofrafijoje pateikiami duomenys kelia daug abejonių ir yra susiję su ataskaitų, pagal kurias rengti apibendrinimai, tikslumu¹²¹. Geriausiai iširtroje Vilniaus vyskupijoje 1777 m. veikė 330 parapinių mokyklų, kuriose mokėsi 5089 mokiniai, iš jų 1034 bajorai, kitų luomų – 4055¹²².

Taigi XVIII a. mokyklų evoliucija, kurią teko išgyventi Lietuvos teritorijoje, buvo itin spalvinga ir reikšminga ne tik aukštesniajam luomui, bet ir valstiečiams. Valstybės valdžia pagaliau suprato knygų ir žemiausio sluoksniu edukacijos svarbą. Su šia problema susiduriame ir šiandien, kai pagrindinis dėmesis yra skiriamas, gabiausiems ir turtingiausiems moksleiviams, kurie įgiję

¹¹⁸Sidabraitė Ž., 2015. Kūdikių Prietelius. Skaitinių vadovėlis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. p.682.

¹¹⁹Ten pat. p. 683-688.

¹²⁰Ten pat. p. 696-699.

¹²¹Kiaupa Z., 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p. 500-512.

¹²²Ten pat. p.511.

europinį išsilavinimą emigruoja į kitas šalis, išsinešdami pilną bagažą kokybiškų žinių ir patirties. Išvada nėra džiuginanti, švietimo problemos nėra išspęstos jau apie 300 metų.

III. VAIKO AUKLĖJIMO YPATUMAI XVIII A. PABAIGOJE – XIX A. PRADŽIOS LIETUVOJE

Vaikų auklėjimas – tai nuolatinis galvosūkis ir aktualus klausimas ne tik mūsų valstybėje, bet visame pasaulyje. Jis sudomina įvairių sričių mokslo atstovus. Gilindamiesi ir uždavinėdami klausimus, jie bando paaiškinti visuomenei rūpimus dalykus ir suprasti, kaip ir kokias reikia išugdyti vaiko vertybes vaikystėje, kad ateityje tai praverstų ir padėtų priimti svarbius gyvenimo sprendimus.

Pasak A. Maceinos, (Maceina, 1990) „ugdymas – tai sudėtingas procesas, vykstantis konkrečioje istorinėje – kultūrinėje situacijoje, taikant tam tikrą ugdymo turinį, vienokius ar kitokius darbo būdus, dirbant su grupe ar individualiai, valdant ir tobulinant šį procesą. Be žmogaus individualumo, kurį sudaro temperamentas, polinkiai, pažiūros, amžiaus ir lyties savybės, jis minėjo žmonėms būdingą bendrą bruožą – teisę laisvai apsisprendus dalyvauti veikloje. Ši teisė svarbi tiek šeimoje, tiek visuomenėje. Ugdomoji veikla, pasak mokslininko, apima du polius – ugdytoją ir ugdytinį. Ugdytojui teikiamas sąveikos rezultatas – sąmoninga ir tikslinga veikla, o ugdytiniam – veiklumas ir kūrybingumas. Ugdymo procese labai svarbus abiejų dalyvaujančių pusių aktyvumas. Taigi šeimoje vaikų auklėjimas neturėtų būti pasyvus, savaeigis procesas. Tėvai turi dalį kelio nueiti kartu su vaiku, o vėliau suteikti savarankiškumą ir taip skatinti vaiko saviugdą. Ugdymo proceso sąveikos psichologinis pagrindas – pedagoginė meilė. Ji yra stimulus pažinti, įžvelgti ugdytinyje galimybes, traktuoti jį kaip vertybę. Meilė – tai poreikis tobulinti, auginti žmogų, pakelti jį iš gamtinio į kultūrinį būvį, suartinti su vertybėmis. Rezultatyvaus ugdymo prielaida – abipusė meilė. Pasak A. Maceinos, ugdytojo autoritetas (atstovavimas aukštesniam pradui) ir noras padėti ugdytiniui tobulėti bei ugdytinio pasitikėjimas ugdytojo autoritetu ir noras tobulėti – pedagoginė sąveika. Ugdymas – kūryba. Jo funkcija – padėti pasiekti ugdymo tikslą – būties pilnatvės, t.y. išskleisti žmogaus prigimtį. Ugdymo procese pirmieji dalyviai – tėvai. Jų sąveika itin svarbi vaiko socioedukacinei raidai.“¹²³

Kaip teigia Giedrė Kvieskienė (2003, 39p.), „XVIII amžiaus antroje pusėje aptinkama filantropinės pedagogikos idėjų (Jurgen Basedow, Auguste Comte, Carl Salzman), kurių pastangos buvo nukreiptos į naujo žmogaus sukūrimą. Buvo stengiamasi, kad kiekvienas asmuo būtų apsišvietęs, darbštus, pilietiškas, orientuotas į visuomenės interesus. Filantropai tikėjo, kad per žmonių auklėjimą ir švietimą galima sąlygoti visuomenės reformą. Jų vizija - visi piliečiai lygūs. Humanistinė filosofija darė įtaką ugdymo reformoms, dėl to keitėsi ir požiūris į vaiką. Vaiką imta pripažinti unikalia būtybe, turinčia savitus poreikius ir teisę juos realizuoti.“¹²⁴Tai, be abejonės,

¹²³ Mikolajūnaitė D., 2011. Vaiko auklėjimo šeimoje socioedukacinė raida Lietuvoje. Vilnius. Prieiga internetu: <http://gs.elaba.lt/object/elaba:2081620/2081620.pdf> (žr. 2020-10-06).

¹²⁴ Kvieskienė G., 2003. Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas. p.39. Prieiga internetu: http://su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/socializacija%20ir%20vaiko%20gerov.pdf (žr. 2020-10-06).

galime priskirti ir to meto Lietuvos situacijai. Europoje moderniosios mokyklos ir vaikų ugdymo pradininko pripažinimą pelnė italų kilmės švietėjas Johann'as Heinrichas Pestalozzi (Johann Heinrich Pestalozzi 1746–1827), „kuris plėtojo J. Rousseau pedagogines pažiūras, kėlė „motinos mokyklos“ idėją. Jo teiginys „patyrimas yra kiekvieno pažinimo pagrindas“ tapo XIX a. mokyklos formule.“¹²⁵

Tuo tarpu Lietuvoje, kaip pabrėžia Kvieskienė, „svarbia socialine edukacine institucija bendruomenėje ilgas šimtmečius buvo ir tebėra Bažnyčia. XIX a. Katalikų bažnyčia buvo pagrindinė bendruomenės sutelktumo puoselėtoja, pagrindinė institucija, atlikusi socialinį edukacinį darbą. Vyskupu tapus M. Valančiui, valstiečiai, kuriems buvo neprieinamas mokslas galėjo leisti savo vaikus mokytis pas kunigus, įsteigtose parapišose mokyklose, būtent kunigai puoselėjo lietuvių kalbą, lietuviybę, ugdė pilietiškumą. Bažnyčios socialinės edukacinės funkcijos dėka vyko socializacija, kultūros paveldo perdavimas, žmonių sutelktumo, mokymo bei ugdymo procesai.“¹²⁶

3.1. Pagrindinės moralinės XVIII – XIX a. auklėjimo ir ugdymo vertybės bei principai Lietuvoje

„Žmogaus gyvenimas tegali turėti vieną prasmę, būtent, kad jame žmogaus esmę būtų lemiančios reikšmės. Visas žmogaus elgesys tada yra, kaip reikia, nustatytas iš vidaus. O tai yra dora. Gana dažnai dora išvedama iš žmogaus prigimties.“¹²⁷ Gyvenimo reikalai ją išaugina. „Doroje nėra sąmoningumu nušviečiamas ir patikrinamas pasaulio turinys kaip moksle. Tas turinys ir nėra apstabinimas, veiksluojamas ir grožinamas žmoniškumo prado atspindžių, kaip mene. Doroje šis pradas pats turi stiprėti ir įsigalėti žmogaus asmenybės jėgų tarpe. Kada visa žmogaus asmenybė yra aiškiai nušviesta žmoniškumo, galima kalbėti apie subrendusią žmogaus dorą. Galima ją net [pavadinti] žmoniškumo stiprėjimu ir tvirtėjimu regimame, daiktingame pasaulyje. Trumpu žodžiu sakytina: dora yra, kas dorina. Pastovus žmoniškumo stiprumas gyvenime skelbiasi dorybėmis!“¹²⁸ – rašė filosofas Vydūnas. Dora lyginama su įgimtu žmogaus elgesiu, branda, kuri kaip radiacija turi skleisti iš žmogaus kūno. Nagrinėdami XVIII – XIX a. proginę ir filosofinę literatūrą autoriai dorybei skyrė labai daug dėmesio ir filosofinių apmąstymų. Rasa Jurgelėnaitė (1998 m., 80-81 p.) teigia, kad „dorybė – tai tvari, nenykstanti vertybė, išliekanti po visa griauinančios ir naikinančios

¹²⁵ Kvieskienė G., 2003. Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas. p.119. Prieiga interentu: http://su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/socializacija%20ir%20vaiko%20gerov.pdf (žr. 2020-10-06).

¹²⁶ Ten pat. p.94-95.

¹²⁷ Vydūnas. 1990. Raštai. Vilnius: Mintis. t 1, p.495.

¹²⁸ Ten pat. p. 495-496.

mirties apsilankymo“.¹²⁹ Tuo tarpu J. Saracevičienė, išnagrinėjusi Cesare Ripa pateiktas sampratas, dorybę aiškina plačiau. Ją įsivaizduoja kaip jauną žmogų su trimis vainikais, vienas iš tų vainikų – moralinės arba pagrindinės dorybės. Savo knygoje toliau plėtoja mintį, kad „[Dorybė] niekad nesensta, atvirksčiai, yra vis stipresnė ir gaivalingesnė, nes ją veikia per visą žmogaus gyvenimą susiformavę įpročiai <...>. [Ji] – nuostabiausias sielos papuošalas <...>. Dorybei būdinga skrieti tolyn nuo viešo gyvenimo papratimų, kad galėtų mėgautis malonumais, pasiekiamais tik patiems dorybingiausiems žmonėms, tiems, apie kuriuos Vergilijus sakė, kad juos iki žvaigždžių iškelia uolus dorybės polėkis <...> [Dorybė] visada pilna galios ir nenusileidžia jokiam priešui.“¹³⁰ Panašių apmastytųjų randame ir poezijoje. XVI amžiaus lenkų kilmės poetas Mikołaj Kochanowski savo sunūms rašė: „*Wszystkie rzeczy z cnotą drobne,/ A bez niej i dobre podle/ Bo nic po bogatym wienie/ Gdzie niecnota będzie w żenie*“ (Su dorybe viskas dera,/ O be jos sugenda gera. Kas iš kraičio tau žmonos,/ Jei nesaugos ji doros).¹³¹ Elżbieta Elena Wróbel (2002, p.120) teigia, jog nuolatinis atsižvelgimas į dorybę ir jos akcentavimas siejamas su lotynišku terminu „virtus“, kas reiškia tobulybę dorybių ir moralės atžvilgiu.¹³² Galime spėti, jog dorybės buvo siejamos su tobulybės siekimu, kuri yra skleidžiamas iš vidaus ir yra prigimtinė. Manytina, tarp dorybės, moralės ir tobulumo galime rašyti lygybės (=) ženklą, nes gimdamas vaikas, pasak amžininkų, buvo tobulas, o jo dorybės buvo prigimtinės. Gerdamas motinos pieną jis dar labiau sustiprindavo savo moralinės ir dorovinės vertybes.

XVI – XVIII a. pasižymi kilniu tikslu išugdyti, pirmiausia, patriotišką ir kilmingą asmenybę su dorybių ir moralės vertybių kompleksu. Aprašomas tikslas nedingo ir dabar, tai vienas iš pagrindinių tikslų XXI a. šeimoje. Tačiau, jaunoji karta kaip ir prieš šimtus metų susiduria su begale problemų. Kaip išugdyti humanišką, darbščią ir ištikimą kartą tapo nesibaigiančia tėvų, mokslininkų, filosofų tema.

Nagrinėdami moralines vertybes, negalime nepaminėti, kas jas formavo ir kaip jos atkeliavo į Lietuvą. XVIII – XIX amžiaus visuomenė jautė valstybės nualinimą, politinius kivirčius ir tiesioginį žlugimą, todėl pastebime ryškų moralės ir patriotizmo sutapatinimą. Kaip teigia Skaistė Barkutė (2006, p.13): „Nepaisant tautinės savimonės formavimo ir ugdymo idėjų sklaidos, nereikėtų atmesti ar ignoruoti kitų moralumo dimensijų kuriančių veiksnių ir prieštarų sprendimų. Svariu indėliu formuojant tautinės moralės sampratą tapo Vakarų Europoje, įtakingomis laikomos mąstymo tradicijos, bei filosofinės pažiūros. Svarbiausios iš jų XVIII a. Prūsijos filosofo Immanuelio Kanto (*Immanuel Kant, 1724-1804*) moralinio įstatymo ir XIX a. vokiečių mąstytojo Friedricho Nietzsche's

¹²⁹ R. Jurgielėnaitė., 1998. Lotyniškoji laidotovių poezija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.p.80-81.

¹³⁰ Sarcevičienė J., 2005. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. Vilnius: Versus aureus. p.61-62.

¹³¹ M. Kochanowski. , 1585. *Rotuły do synów swych*. Kraków. (<https://ibl.waw.pl/10bps.pdf> žr. 2020-10-17) Cituota iš Wróbel E.E. 2002. *Chrześcijańska rodzina w Polsce XVI-XVII wieku : między ideałem a rzeczywistością*. Kraków: Naukowe PAT. p.120.

¹³² Ten pat. p.120.

(Friedrich Nietzsche, 1844-1900) „valdančiosios klasės“ ir „vergų“ moralės teorijos.“¹³³ Reikia pabrėžti, kad atsirado ir tokio mąstymo priešininkų. Lenkų kilmės matematikas, astronomas ir filosofas Janas Sniadeckis (*Jan Śniadecki, 1756-1830*) labai rūpinosi jaunimo švietimu ir savo darbuose labiausiai kritikavo I. Kanto pateikta filosofiją. „Sniadeckis, mėgindamas sukurti Lenkijai ir, pirmiausia, jos jaunuomenei priimtina ir naudingą filosofiją, kad galėtų apsaugoti nuo sukurtos „blogos filosofijos“. Tokia bloga filosofija, pasak Sniadeckio, buvusi vokiečių ir visų pirma Kanto filosofija. Sniadeckiui iš dalies nepatiko ir XVIII amžiaus prancūzų materializmas, už kurį, anot jo, pranašesnė buvo anglų filosofija. Anglų filosofiją jis laikė - sveika filosofija, nes pastaroji išvengusi prancūzų ir vokiečių filosofijos trūkumų ir kraštutinumu. XVIII a. prancūzų materializmas nepatiko Sniadeckiui, dėl poveikio visuomenei. Apie tai straipsnio „Žmogaus proto filosofija“ pratarinėje jis rašo, kad XVIII a. prancūzų materializmas buvęs blogas, pražūtingas visuomenei. Spėjama, kad jam nepatiko ateistinis kryptingumas XVIII a. materializmo, kritikavusio religinę moralę, be kurios, Sniadeckio nuomone, visuomenė negalinti gyvuoti.“¹³⁴ Sniadeckis, savo filosofijoje kėlė pagrindinį švietimui tikslą t.y. jis turi būti paprastas, aiškus suprantamas. Jeigu kad mokslas yra nesuprantamas net tiems, kurie juo užsiima, tai tada mokslas neatitinka savo tikslo.¹³⁵

Apšvietos epochą Lietuvoje galime tapatinti su Lenkijoje tuo metu vyravusiomis tendencijomis t.y. vertinant viską per katalikybės prizmę, todėl apie Lietuvoje vyravusį ugdymą galima kalbėti tik kaip apie katalikišką variantą. Tai įrodo aptarta J. Sniadeckio nuomonė, bet palapsniui tokį mąstymą keičia pasaulietinių švietėjų idėjos.¹³⁶ XVIII a. švietėjai teigė, kad protas yra savarankiškai ir tiksliai funkcionuojantis, jog visų žmonių protas esąs tas pats, o skiriasi tik pasiektu išsilavinimu. Neapsiribojo nuo teorijų, kad moralumas yra proto veiksnys, o ne Dievo aprūpinimas. Todėl, kad protas jusliniais duomenimis žino, kas yra reali tikrovė, jis junta ir patyrimo ribą, kurios negali peržengti. Buvo siūloma keičiant socialinę tikrovę, vadovautis protu, logika, prigimtimi, natūralumu ir paraginta pasitikėti proto galiomis. „Lietuvoje švietėjai optimistiškai tikėjo, kad protas, tiksliai įvertinęs žmonių nustatytą reglamentaciją, jos sąlygojamą socialinę tvarką, atpažins, kas žmogaus prigimtyje yra giliausia tiesa, ir projektuos geresnę socialinę tvarką, ją būtinai

¹³³ Barkutė S., 2006. Gabrielės Petkevičaitės moralinė laikysena XIX–XX amžių sandūros. Lietuvos politiniame kontekste. Klaipėda: Klaipėdos Universitetas. p.13. Prieiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31377/1/ISSN2335-8769_2016_N_65.PG_9-30.pdf (žr. 2020-12-01).

¹³⁴ Griška A., 1966. Kanto filosofijos kritika Vilniaus universitete (XVIII a. pabaiga - XIX a. pradžia). Vilnius. LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai Filosofija, t.VII, p.192. Prieiga internetu: <http://www.zurnalai.vu.lt/problems/article/download/7313/5110> (žr. 2020-12-10).

¹³⁵ Ten pat. p.192.Prieiga internetu: <http://www.zurnalai.vu.lt/problems/article/download/7313/5110> (žr. 2020-12-10).

¹³⁶ Barkutė S., 2006. Gabrielės Petkevičaitės moralinė laikysena XIX–XX amžių sandūros. Lietuvos politiniame kontekste. Klaipėda: Klaipėdos Universitetas. p.13-14. Prieiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31377/1/ISSN2335-8769_2016_N_65.PG_9-30.pdf (žr. 2020-12-01).

įgyvendindamas valstybėje.“¹³⁷ Protas tapo pasaulio gerinimo įrankiu. Visame Europos kontinente vis tiek buvo kritikuojami krikščionybės principai ir nepavyko surasti bendros kalbos dėl naujos visuomenės kūrimo. Romanas Plečkaitis (2008, p.14-15) pritaria, kad „Naujoji Apšvietos dvasia išlaisvino švietimą ir mokslą iš dvasininkijos globos, supasaulietino. Žymiausi intelektualai vertino nepalankiai švietimą, kurį teikdavo dvasininkai savo administruotose universitetuose, kolegijose ir gimnazijose. Kuriantis pramoninei visuomenei, humanistinė mokykla, besiremianti graikų ir lotynų kalbomis, retorika ir poetika priešakinei šviesuomenei rodėsi jaunuomenės neparengianti gyvenimui. Mokykla tiek daug laiko skirianti išmokyti klasikinėmis kalboms, nenaudinga, ji turinti keistis.“¹³⁸ Tokiu būdu įvyko lūžis tarp katalikiškos ir švietėjiškos visuomenės, bet išliko ir „senosios mokyklos mėgėjų“.¹³⁹

Apšvietos laikotarpiu Lietuvos vaikų švietimu užsiimdavo guvernantės, vėliau motinos. Motina turėjo savo vaikui tapti sektinu pavyzdžiu ir žinių garantu. Tuo metu moters ir vaiko ugdymo autoritetu buvo laikomas Aristotelis, kuris nesutiko, kad dorybės yra prigimtines. Filosofas „savo darbuose plačiai nagrinėjęs klausimą, kokį gyvenimą žmogui geriausia gyventi. <..> „ Aristotelio filosofijoje viena iš sudedamųjų dalių buvo etika, suprantama kaip mokslas, nagrinėjantis valios veiksmus, apimančius dorovingumą ir moralinę laimę. Kartu buvo įtraukiama ir ekonomika bei politika, ekonomikai priskiriant sugebėjimą tvarkyti savo šeimos, namų reikalus, rūpinimąsi šeimos laime. Tad kartu, pateikiant nurodymus, kaip reikėtų gyventi, bei analizuojant moralines vertybes, buvo nagrinėjami ir individualaus elgesio modeliai.“¹⁴⁰ Aristotelis savo darbuose pagrindžia mintį, kad per mokslus ir ugdymą žmonės įgyja savo dorybes: „Taigi mūsų būdo dorybės neatsiranda nei iš prigimties, nei prieš prigimtį, mes tik sugebame jų įgyti, o paskui jas ugdome pratindamiesi. Be to, mums įgimtus dalykus iš pradžių įgyjame kaip galimybę, o vėliau juos realizuojame veiksmis.“¹⁴¹ Aristotelis bando įrodyti, jog reikia pačiam tapti geru ir gyventi gerą gyvenimą. Tai atvers duris į moralines normas, kurių turime laikytis. Laikydami vienos moralinės normos, galėsime pasiekti ir kitas. To meto švietėjai, tyrinėję ugdymą, atkreipia dėmesį, jog moralės normos ir dorybė buvo vienas iš pagrindinių dalykų, kurių reikėjo jaunimui. Tai iš tikrųjų yra aktualu ir dabar. Prarastos moralinės

¹³⁷ Barkutė S., 2006. Gabrielės Petkevičaitės moralinė laikysena XIX–XX amžių sandūros. Lietuvos politiniame kontekste. Klaipėda: Klaipėdos Universitetas. p.13-14. Prieiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31377/1/ISSN2335-8769_2016_N_65.PG_9-30.pdf (žr. 2020-12-01).

¹³⁸ Plečkaitis R., 2008. Švietimo reforma Lietuvoje ir jos padariniai filosofijai. Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje. Sud. D. Viliūnas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas. p.12-14.

¹³⁹ Ten pat. p.12-14.

¹³⁹ Ten pat. p.12-14.

¹⁴⁰ Sarcevičienė J., 2005. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. Vilnius: Versus aureus. p.79-80. Prieiga internetu: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1368430818451/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (žr. 2020-09-18).

¹⁴¹ Aristotelis. 1990. Nikomacho etika, rinktiniai raštai. Vilnius. p. 84-85. Prieiga internetu: http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/katedros/filosofijos/Sto%C5%A1kus/Aristotelis_Nikomacho_etika_1_ir_2_knygos.pdf (žr. 2020-09-18).

vertybės ir dora veda mūsų žmoniją į pražūtį. Taip pat švietėjai bandė įrodyti, jog moralė yra neatsiejama nuo praktikos. „Moralinė dorybė turi būti derinama su prakticine išmintimi, kuri žmogų įgalina nuspręsti, kas garbinga, geraširdiška, gera. O jo charakterio tobulybė užtikrina, kad jis tai atliks.“¹⁴²

Šiandien tik vienetai gali pasižymėti tokia savybe. Nepastebėsime masinio krikščioniškojo visuomenės kulto, bet jis egzistuoja ir dabar bei turi nemažą poveikį valstybės piliečiams, tačiau ne tokį didelį kaip XVIII – XIX a. Taigi beveik po praėjusių keturių šimtų metų laikotarpio matome visuomenę, kuri yra pasidalinusi į dvi priešingas stovyklas. Pirmoji teigia, jog gimstantis vaikas yra tobulybė su jau įgimtomis moralės ir dorybės vertybėmis. Tuo tarpu kita, labiau praktikinė, pasisako už vertybių išsiugdymą. Paradoksalu, kokių būdu vaikas turėtų išsiugdyti vertybes, kai jo tėvai patys gyvena be tų norimų įdiegti vertybių ir, pvz., nėra krikščionys, nes būtent tokią tobulybę matė praeito amžiaus sociumas. „Užburto rato lazdelė“, kuri iš kartos į kartą yra ir bus perduodama naujoms kartoms. Vėlgi, gal visuomenės pasidalijimas nereiškia dviejų priešingų stovyklų, o tik žmonių nesusikalbėjimą vaiko švietimo klausimu? Naujagimį galime laikyti tobulyste, nes gimimo procesas laikomas stebuklu, o jo meilė yra skaisčiausia. Jis nėra patyręs blogio, o visas jo pasaulis yra kaip didžiulė galimybė, kuria augdamas galės pasinaudoti ir sukurti savo vertybių bagažą, jeigu panaudos atitinkamą mokslą.

3.2. Tėvų vaidmuo vaikų lavinime

Tvirtas auklėjimas susideda iš tėvų, mokytojų ir pačių auklėtinių. Pastariesiems tarnauja nuostatai, kuriais privalo vadovautis jaunystė. Mokytojai nurodo būdus, kaip palaikyti jaunimo drausmę. Tačiau pati svarbiausioji dalis priklauso nuo tėvų, tai pirmiausia rūpestingas, bet nelepinantys vaikų auklėjimas. Svarbu, kad vaikus tėvai pradėtų anksti leisti į mokyklą, o ypač sūnus. Auklėjimą namuose ir ankstyvą leidimą į mokyklas; šiais dviem pamatais remiasi ir auga tolesnis ugdymas, tai yra sūnų pažanga dorybėse ir moksluose.¹⁴³ Suprantame, jog Apšvietos laikotarpiu keičiasi tėvų vaidmuo ir jų pareiga tampa parengti savo vaikus ateičiai, tik po tėvų šios užduoties imdavosi mokyklą. Reikėtų pabrėžti, kad į vaikus žiūrėjo labai praktiškai, nes visada atžvelgdavo į tai, kokias jie pareigas užims ateityje. Tėvai stengdavosi suteikti naudingiausias ir praktiškiausias mokslus: „mergaitės nušalinamos nuo platesnio išsilavinimo – joms prireiks namų ūkio išmanymo, o ne poezijos ar retorikos žinių bendraujant su tarnais ar kaimynais, gebėjo įskiepyti vaikams krikščionišką moralę, o ne žinių iš pasaulio istorijos ir astronomijos.“¹⁴⁴

¹⁴² Sarcevičienė J., 2005. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. Vilnius: Versus aureus. p. 80.

¹⁴³ Aramavičiūtė V., Błaszczyk G., Boruta J., ir kt. 2007. Lietuvių katalikų mokslo akademijos. *M e t r a š t i s XXX*. Vilnius: LKMA. p.70-71. Prieiga internetu: http://www.lkma.lt/site/archive/metrastis/XXX/T_30.pdf (žr. 2020-10-19).

¹⁴⁴ Sarcevičienė J., 2005. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. Vilnius: Versus aureus. p.130.

Motinos vaidmuo buvo itin reikšmingas vaiko ugdyme ir gyvenime. Iš jos buvo laukiama auklės vaidmens, o ryžtingo ir aktyvaus įsitraukimo į vaiko, vėliau – jaunuolio charakterio formavimą. Motina turėjo tapti pirma auklėtoja, kuri privalėjo išmokinti pareigų, teisių, draudimų ir taisyklių, t.y. suteikti pirmąsias gyvenimo kompetencijas.¹⁴⁵ To meto literatūroje pastebėjome, jog vaikų lavinimas ir ugdymas buvo suformuluotas dviem modeliais. Vienas – skirtas berniukams, kitas – mergaitėms. „Dukterų atžvilgiu motina turėjo daugiau įsipareigojimų: išmokyti ne tik krikščioniškų dorybių, bet ir elgesio, darančio tinkamai išauklėti panelei: šeiminkavimo, paklusnumo, nuolankumo ir kuklumo. Santykiuose su sūnumis dominuoja rūpestis jų visuomenine ateitimi, būsima valstybinio veikėjo karjera. Nors pačios, būdamos toli nuo valstybės gyvenimo, motinos turėjo gerai suvokti šių reikalų svarbą ir įskiepyti sūnums atsidavimą vadovui, valstybei, religijai.“¹⁴⁶ Motinos valdžia ir integravimasis į dukros gyvenimą pasibaigdavo, kai ji palikdavo namus ir buvo ištekinama arba savo gyvenimą paaukodavo Dievui ir tapdavo vienuole.

Literatūroje galime rasti, jog išryškėja ne tik motinos – mokytojos vaidmuo, bet ir tėvo – mokytojo. Visgi amžininkai pastebi, jog vyravusi vyro viršenybė moters atžvilgiu: „tėvas, kaip šeimos galva, priimdavo sprendimus dėl visko: turto, dukrų ištekinimo, sūnų vedybų, ir reikalavo visiško paklusnumo“¹⁴⁷, tai formuodavo vaiko pasaulėžiūrą. Tėvų santykiai kaip ir dabar turėjo likti darnios šeimos pavyzdžiu. „Tėvas pradėdavo nuo fizinio parengimo, orientuoto į viduramžių riterių gebėjimus: jojimą, šaudymą iš lanko, šaltojo ginklo valdymą. Sūnūs buvo mokomi žaisti šaškėmis, šachmatais ir šokti. Tėvas turėjo mokyti visuomenės gyvenimo pažinimo, kaip atskirti kaimynų titulus, išmokyti vaikus rodyti tinkamą pagarbą, gebėti vesti pokalbius, mokėti tam tikras lotyniškas frazes. Jaunas bajoras galėjo būti neraštingas ir neišmanyti, kas vyksta valstybėje ar pasaulyje, bet privalėjo žinoti, kada ir kaip reikia ginti garbę. Bajoro – dvarininko pagrindinė veikla buvo žemės ūkis, polemizavimas ir pasiruošimas ginti valstybę, o edukacija nebuvo prioritetinga užduotis.“¹⁴⁸ Panašios nuomonės buvo A. Maceina, kuris teigia, kad „meilė ir tėviškas bei motiniškas instinktas neleidžia individui užsidaryti egoistiniame kiate ir kartu neleidžia pamiršti viso to, kas yra sava. Šeima negali būti nei suindividualinta, nei sukolektyvinta. Tėvai ir vaikai rūpinasi vieni kitais, bet rūpinasi kitaip negu svetimaisiais. Toksai savęs atsisakymas ir kartu savųjų pajautimas turi pagrindinės reikšmės tautinei bendruomenei“¹⁴⁹, kas buvo labai aktualu Apšvietos laikotarpiu.

XIX a. pradžioje nebuvo įnešta kardinalių permainų vaikų ugdyme ir patriarchaliniame šeimos modelyje. Lietuvos žemės ir Lenkija šį sunkų laikotarpį turėjo išgyventi, kai valdė trys

¹⁴⁵ Sarcevičienė J., 2005. Lietuvos didikės progineje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. Vilnius: Versus aureus. p.132.

¹⁴⁶ Ten pat. p.145.

¹⁴⁷ Kamilevič-Rucińska D., 2019. Tėvų vaidmuo ugdant vaikus Lenkijoje –nuo bajoriškojo auklėjimo iki nūdienos. Vilnius: Rocznik SNPL, T.19. p.228. Prieiga internetu: <http://www.snpl.lt/Rocznik/19/R.19.225-247.pdf> (žr. 2020-10-10).

¹⁴⁸ Ten pat. p.228.

¹⁴⁹ Maceina A., 1990. Pedagogikos raštai. Kaunas: Šviesa. p.127-128.

okupantai: Rusija, Austrija ir Prūsija. Šeimoje susikaupė visi socialiniai reiškiniai, kurie darė įtaką tuometiniam vaiko švietimui. Funkcionavimo skirtumus lėmė šeimos tipas (aristokratinė, žiemionių¹⁵⁰, miesčionių, valstiečių). Bajoriškas, t.y. aristokratiškas, šeimas išgelbėjo savarankiškai aprūpinantys dvarai, kurie paprasčiausiai izoliavosi nuo miestų civilizacijos, todėl šeimos galėjo toliau skirti dėmesį savo vaikams. Valstiečiai, kurie griežtai reglamentavo šeimos narių darbų paskirstymą, liko prie ūkio. Valstiečių šeimos vaikai buvo absoliučiai priklausomi nuo tėvo, o jų ugdymas rėmėsi religinėmis normomis ir vertybėmis. Miestiečiai nusprendė likti prie tradicinės šeimos modelio, bet okupantų įvestos taisyklės ne iki galo leisdavo tai daryti. Šeimos ir vaikų auklėjimo modelis pradėjo irti. Naujai atvykusieji į miestą buvo pasmerkti atskyrimui nuo šeimos, o tai silpnino šeimos vientisumą ir ryšius. Rezultatas – nepilnos šeimos ir vertybių netekimas.¹⁵¹

3.3. Vaiko ryšys su tėvais kaip moraliniais autoritetais: Izabelės Čartoriskos ir Mykolo Kleopo Oginskio laiškų analizė

Tėvystė – malonumas ir atsakomybė, pareiga ir nuolatinis stresas. Tai nesibaigiantis procesas su vis naujomis užduotimis, kurias tėvai turi atlikti. Sunkiausia išlaikyti grįžtamąjį ryšį su vaiku ir išlikti amžinu autoritetu savo atžaloms. Jaunimas tėvystę supranta kaip perdėtą rūpestį ir pamokslavimą nepriklausomai nuo vaikų amžiaus.

Ryškiausiu Apšvietos motinystės pavyzdžiu galime laikyti „Izabelę Čartoriską iš Flemingų giminės. Rašytoja, mecenatė, istorinių vertybių kolekcininkė, pirmojo Lenkijoje muziejaus Pulavuose steigėja (šio muziejaus fondai padėjo pagrindus Čartoriskių muziejui Krokuvoje).“¹⁵²

Jos santykis su sūnumi ir požiūris į sūnaus lavinimą atskleidžiamas laiškuose vyresniajam sūnui Adomui Jurgiui (*Adam Jerzy Czartoryski, 1770–1861*), (žr. 2 priedą).¹⁵³ Analizuodami šiuos laiškus, susipažįstame su mama, kuri myli savo sūnų visa motiniškosios meilės jėga, o svarbiausia – pasižymi išmintingu vadovavimu, griežtu požiūriu į mažiausius trūkumus, skvarbiu žvilgsniu į ateitį.¹⁵⁴ Izabelė Čartoriska pati išgyveno reikšmingų pokyčių laikotarpį. Palaipsniui pakeitė savo gyvenimo būdą: iš koketavimo lygio visa galva pasinėrė į valstybės politinius reikalus. Už savo patriotinę dvasią Izabelė Čartoriska gavo slapyvardį „Motina Spartietė“, vėliau aptiksime ir terminą „Matka-Polka“ (*Motina-lenkė*, kitaip tariant, motina visagalė).

¹⁵⁰ *Žiemionys* - Nuo XII a. iki XX a. terminas kito: /бояре/ bajorai /земляне/ žiemionys /шляхта/ šlėkta. Bajorų luomas XVI a. susiskaidė – jį sudarė didikai, tarnybiniai bajorai, stambūs bajorai, priklausomų žmonių neturintys bajorai, plikbajorai, kurie patys priklausė nuo didikų.

¹⁵¹ Kamilevič-Rucińska D., 2019. Tėvų vaidmuo ugdant vaikus Lenkijoje –nuo bajoriškojo auklėjimo iki nūdienos. Vilnius: Rocznik SNPL, T.19. p.230. Prieiga internetu: <http://www.snpl.lt/Rocznik/19/R.19.225-247.pdf>. (žr. 2020-10-10).

¹⁵² Šmigelskytė-Stukienė R. „Motina Spartietė“ – Izabelė Čartoriska (1746–1835), Orbis Lituaniae. Prieiga internetu: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/motina-spartiete-izabele-cartoriska-17461835/526> (žr. 2019-10-19)

¹⁵³ Czartoryska I., 1891. Listy Księżny Izabelli z hr. Flemingów Czartoryskiej do starszego syna Księcia Adama. Kraków.

¹⁵⁴ Czartoryska I., 1891. Listy Księżny Izabelli z hr. Flemingów Czartoryskiej do starszego syna Księcia Adama. Kraków. p.2.

Izabelė Čartoriska savo sūnui buvo mokytoja, kuri atkreipdavo dėmesį į mažiausias smulkmenas, tokias kaip humoro jausmas, elgesys, ortografijos klaidos, finansai. „<...> prašau Tavęs, mano drauge, apribok savo juodą humorą, tiek ilgesniam laikui, kiek tik gali. Šitas defektas gyvenime bendrai viską tik gadina bei sumenkina visus gražiausius nuopelnus. Nemėgstu jų moteryse, bet vyruose dažnai pasitaiko kaip tik nelaimių šaltinis...“¹⁵⁵. Kitame laiške motina nurodo savo sūnaus klaidas: „<...> netaisyklingai parašytas laiškas, jame daug ortografinių klaidų. Blogai nuteikia nuo pirmo žvilgsnio, taip pat veikejas neteisingas, neatitinkamas, rūbai netinkami, perspėja visuomenę apie keturgubai išaugusias lyderystės savybes <...>“¹⁵⁶; „Mano Brangus Adomai, jeigu mane myli, neleisk sau nieko. Nebūk per daug pasipūtęs ir tausok pinigines lėšas. Į priekį paskaičiuok, kiek turi santaupų. Kiek reikės, su tiek žmonių ir būk, bet tausok kasdienines išlaidas“.¹⁵⁷

Laiškuose galime pastebėti, koks svarbus yra grįžtamasis ryšis tarp vaikų ir tėvų. I. Čartoriska kreipia dėmesį į tai, kaip sūnus elgiasi atvažiuodamas atostogų į namus ir kaip klostosi jo santykiai su tėvu. „Mano vyras rašo, kad yra patenkintas Tavo pastangomis bei Tavo veiksmais. Mano brangusis, su tokiu vedliu, kaip Tavo tėvas, ir su tokiu draugu kaip Cieselskis, privalai tapti kasdieniame gyvenime tik geresnis, o aš kasdienybėje – vis laimingesnė. Atsimink, mano Adomai, kad Tavo rankose mūsų laiminga lemtis“.¹⁵⁸ Šios laiškų ištraukos parodo šeimos vertybes ir sūnaus rengimą tapti įpėdiniu.

Izabelės Čartoriskos ir jos sūnaus tarpusavio korespondencija yra pavyzdys, kaip gali būti įgyvendinamas meilės tėvynei ugdymas, ir tuo pat metu įterpiamos gyvenimiškos pamokos sūnui, nuo kurio gali priklausyti visos šeimos likimas.

Motina savo gyvenimo pabaigoje stengdavosi kuo dažniau būti šalia sūnaus. Šaltiniuose aptinkame, kaip išsiilgusi motina per kiekvienių pietus ar vakarienę įsako statyti brangiojo sūnaus portretą, kaip statomi portretai numirusiems pagerbti, bei pradeda motiniškai melstis.¹⁵⁹ Laiškai, pilni ugdomojo turinio, gali būti vertinami tarsi pedagogikos vadovėliai. Kiekvienas Izabelės Čartoriskos sakinytis yra tarsi įrodymas, kad motina savo pamokymais jaunam berniukui, o vėliau ir suaugusiam vyrui, gali daryti didelę įtaką.

Tos pačios nuomonės apie vaikų ir tėvų artimą santykį ir jų įtaką vaikų švietimui laikėsi politikas bei diplomatas, vienas iš 1794 m. sukilimo vadų, 1802 m. Vilniaus universiteto garbės narys, kompozitorius, populiarių Europoje polonezų, mazurkų autorius Mykolas Kleopas Oginskis (*Michał Kleofas Ogiński, 1765–1833*), (žr. 3 priedą). Jis buvo įsitikinęs, kad šeima yra pagrindinė vaiko

¹⁵⁵ Czartoryska I., 1891. Listy Księżny Izabelli z hr. Flemingów Czartoryskiej do starszego syna Księcia Adama. Kraków. p.10 – Belgradas, balandis (metai nenurodyti).

¹⁵⁶ Ten pat. p.14. Sienavija (Sieniawia), data nenurodyta.

¹⁵⁷ Ten, pat, p.47 – Lvovas, 1800 m.

¹⁵⁸ Ten pat, p.7 - Varšuva (metai nenurodyti).

¹⁵⁹ Ten pat, p.75 – Lvovas, gruodžio 10 d., 1800 m.

ugdymo vieta. Pats asmeniškai rūpinosi vaikų ugdymo turiniu, dalindavo patarimus savo žmonai Marijai de Neri (*Maria de Néri Ogińska, 1778–1851*), kaip auklėti jo sūnų ir jo numylėtinę dukrelę Ameliją (*Amelia Zaluska z Ogińskich, 1805-1858*), (žr. 4 priedą), kuriai vėliau irgi patardavo dėl vaikų auklėjimo.

Mykolo Oginskio laiškuose žmonai, kuri klausia patarimo, kokias lenkiškas knygas būtų galima duoti skaityti jų vaikams, pateikiamas visas sąrašas literatūros, kurią derėtų skaityti jų vaikams, iki tol, kol jie išaugs ir skaitys tai, ką panorės. Mykolas Oginskis mini tokius autorius kaip Ignacas Krasickis (*Ignacy Krasicki*), Janas Sniadeckis (*Jan Śniadecki*), kunigaikštienės Čartoriskos darbą apie sodus. Nors Mykolas Oginskis itin kreipė dėmesį į berniukų mokymą ir jį labiau detalizavo, nemažai laiko ir pastangų skyrė savo dukrų išsilavinimui. Paskutiniame sąrašo punkte pažymi: „Amelijai ir Emilijai siūlau perskaityti Viutenbergo kunigaikštienės veikalą *Dobromilio piligrimas (Pielgrzym z Dobromila)*, taip pat panelės Tanskos *Atsiminimus apie gerąją motiną (Pamiętka po dobrej matce)*. Varšuvoje pasirodė šio kūrinio tęsinys, pavadintas „Motina Amelija“ (*Amelia Matką*). Jei tik vaikai šiuos veikalus perskaitys įdėmiai ir su malonumu, jiems to užteks, kad pažintų savo šalies istoriją, valstybinę teisę, literatūrą ir viską, kas yra geriausio šiuolaikinių autorių kūryboje. Visa kita jie sužinos ir supras su laiku.”¹⁶⁰

Neprietrūko ir asmeninių Mykolo Kleopo Oginskio laiškų jo numylėtinei dukrai. Tai buvo vienas iš pagrindinių žingsnių tam, kad autoritetas neišblėstų ir ryšys nenutrūktų. „Taip kaip svarbu yra lavinti berniukus yra taip pat svarbu ugdyti ir merginas. Nes merginų ateities dalia yra užaugus tapti moterimis ir vėliau motinomis ir kartu turėti išsiugdžius gebėjimus¹⁶¹ atlikti šias abi priedermes, taip svarbias visuomenei. „Jeigu tėvai sugebėjo išmokinti ir padėjo išsiugdyti teisingas vertybes ir moralės kompasą, dukra gali vadinti save laiminga! O laiminga yra toji, kuriai tėvai padėjo išugdyti racionalų mąstymą ir dvasinę pusiausvyrą, kad gerai atlikti savo pareigas! Su jais paskirtu vyru ji elgsis dorei ir taip kaip jai prideda elgtis. Ji galės džiaugtis didele laime širdyje jeigu jai pavyks surasti vyrą pagal jos lūkesčius. Tačiau priešingu atveju, jos sąžinė galės būti nepriekaištinga.¹⁶² – 1822 m. kelyje iš Rietavo į Vilnių dukteriai Amelijai rašė M. K. Oginskis.

Mykolo Kleopo Oginskio pamokančių žodžių ir patarimų neprietrūko ir jo sunūi Irenėjui Kleopui (*Ireneusz Kleofas, 1808-1863*), (žr. 5 priedą). „Pagrindinis dėmesys ugdant vienuolikos metų sūnų, M. K. Oginskio nuomone, turėjo būti sutelktas į tai, kad jis įgytų lotynų kalbos ir tikslųjų mokslų žinių. Greta muzikos, fechtavimo ir šokių užsiėmimų rūpestingas tėvas siekė, kad sūnus

¹⁶⁰ Oginskis M. K., 2016. Tėviški patarimai. Бацькоўскія парады: keturi laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus. p.105-107.

¹⁶¹ Šmigelskytė-Stukienė R., Iš Mykolo Kleopo Oginskio epistolinio palikimo : „Laiškas Mano Dukrai Amelijai Apie Vaikų Auklėjimą“. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. p.412. Prieiga internetu: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2015~1498051451836/J.04~2015~1498051451836.pdf> (žr. 2020-12-12).

¹⁶² Ten pat. p.412. Prieiga internetu: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2015~1498051451836/J.04~2015~1498051451836.pdf> (žr. 2020-12-07).

daugiau laiko skirtų būtinoms jaunuoliui įgyti žinioms ir išsiugdytų polinkį į lotynų kalbą ir matematiką, nes šie dalykai, jo giliu įsitikinimu, turėjo išmokyti ne tik ieškoti ir rasti tiesą, bet ir teisingai protauti.“¹⁶³ Oginskis savo laiškuose sunūi traktavo jį kaip savarankišką asmenybę, kaip savo artimą sielą kreipdamasis į jį „mano brangus drauge“¹⁶⁴; bendravo kaip su lygiaverčiu sau pašnekovu, bet visgi jautė rūpestį dėl savo sūnaus. Išleisdamas Irenėjų į platų gyvenimą leido jam pasirinkti laisvę „<...> dabar tu gali sau pasakyti: Aš pradėdu gyventi savo gyvenimą <...>“¹⁶⁵, bet tuo pačiu metu surašo savo sūnui patarimų ir nurodymų kompleksą: „Nuo šiolei aš jau nebebūsiu tavo vadovas, bet šis laiškas tau bylos tarsi mano paties lūpos ir tau išsakys mano patarimus ir nurodymus“¹⁶⁶ Iš tėvo parašytų žodžių galime suprasti, koks stiprus ryšys juos jungė, koks aukštas buvo tėvo pasitikėjimo lygis vienuolikmečiu.

Oginskio parašytame keturiolikos punktų patarimų sąrašė randame savotišką gero elgesio koncentratą ir priminimą apie tai, koks turi būti Apšvietos epochos pilietis. Pirmausia tėvas atkreipia dėmesį į krikščionybę, kuri yra gėrio, moralės ir vertybių pradininkė. „<...> pirmiausia būk krikščionis, nes būtent religiją pats Dievas suteikė žmonėm.; tu galėsi tai suvokti ir įsitikinti, kad šiame vieninteliame priesake glūdi viska, ko reikia, kad šioje žemėje būtum laimingas.“¹⁶⁷ Primena savo sūnui, jog nepamirštų motinos, kuri nuo vaikystės buvo jo pirmojo mokytoja, geradarė. Tai parodo mums dar glaudesnę tėvų autoriteto formavimą savo vaikams, nes M.K. Oginskis prašo savo sūnaus atsiminti motiną prieš priimant svarbų sprendimą. „<...> tu privalai nuolat prisiminti, ką ji tau nurodė, ką ji tau įsakė, ko ji tavęs prašė padaryti“¹⁶⁸; „<...> įprask nieko nesiimti, nieko nesakyti, nieko nedaryti, prieš tai savęs nepaklausęs: „Ar mano motina tam pritartų?“ Jei į šį klausimą sąžinė tau sako: „Taip, mano motina tam pritaria“, ryžtingai veik...“.¹⁶⁹ Tėvas palygina sielos švarą ir vertybės su asmenine higiena. „<...> nes švara, tokia svarbi kūno sveikatai, paslaptinai palankiai veikia ir sielos švarą“.¹⁷⁰ Čia galime prisiminti liaudies patarlę – „Sveikame kūne ir sveika siela“.

Nors Apšvietos laikotarpis pasižymėjo patriarchalinėmis pažiūromis, patriotiniu ugdymu, moralės ir vertybių ieškojimu, vienas aspektas, kuris iki šiol yra pakankamai skaudus tėvų ir vaikų santykiuose, išlieka, tai yra rūpestis dėl ateities, vaiko profesijos ir jo pirmų žingsnių į suaugusiųjų gyvenimą. Mykolas Kleopas Oginskis šiuo klausimu nesiskiria nuo XXI amžiaus susirūpinusio tėvo. Jis labai norėjo, kad jo sūnus Irenėjus taptų diplomatu. „Aš tau numatau

¹⁶³ Oginskis M. K., 2019. Priesakai sūnui ir kiti laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus.p.65-66.

¹⁶⁴ Ten pat. p.151.

¹⁶⁵ Oginskis M.K. 2016. , Tėviški patarimai. Бацькоўскія парады: keturi laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus. p.141.

¹⁶⁶ Ten pat. p.141.

¹⁶⁷ Ten pat. p. 141.

¹⁶⁸ Ten pat. p.141.

¹⁶⁹ Oginskis M. K., 2019. Priesakai sūnui ir kiti laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus.p. 148.

¹⁷⁰ Ten pat. p.148.

diplomato profesiją, nes manau, kad tai toji, kuri tau labiausiai tinka.“¹⁷¹ Taip buvo ir tikriausiai bus, kad tėvai pirmiausia norės įgyvendinti savo neišsipildžiusias svajones, antra linkės tik gėrio ir madingiausios to meto profesijos savo atžaloms. Oginskių šeimoje galime surasti pavyzdį, kai neišsipildo tėvo noras, kad sūnus taptų tos profesijos, kurios labai norėjo tėvas, atstovu. Irenėjus atsisakė žengti diplomatijos keliu ir sugrįžo į Lietuvą. Pagarsėjo kaip pavyzdingas dvarininkas, savo dvaruose panaikino baudžiavą ir įvedė valstiečių savivaldą.¹⁷²

Apžvelgdami Irenėjaus Kleopo ir Amelijos gyvenimo kelią, jų ugdymą ir tėvų vaidmenį jų gyvenime, suprasime jog dalinamus patarimus jaunuoliai priėmė atvira širdimi. Nuo ankstyvos vaikystės tėvų skiepytas smalsumas ir vertybės pasiekė savo tikslą. Tėvai jiems išliko autoritetais, o jie patys subrendo ir užaugo ryškiomis, tvirtomis, atsakingomis, savo šeimos ir krašto gerove besirūpinčiomis asmenybėmis.¹⁷³

¹⁷¹ Oginskis M. K. 2019. Priesakai sūnui ir kiti laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus. p. 150.

¹⁷² Ten pat. p. 150.

¹⁷³ Ten pat . p.85.

IŠVADOS

1) Vertinant socialinę ir švietimo būklę XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje matyti, kad nepriklausomai nuo metų kaitos ir valstybinių permainų sunkiausia gyventi buvo valstiečiams. XVIII a. antrojoje pusėje tebebuvo ryški turtinė ir teisinė visuomenės nelygybė, taip pat skyrėsi luomų išsilavinimo sąlygos. Visa tai skatino žmonių susiskaldymą, o ne susivienijimą. Luomai patys nusistatė sau vertybes ir švietimo reikalingumą kasdieniniame gyvenime, t.y. aristokratai ir bajorai sutelkė savo dėmesį į namų mokslus, valstiečiai tuo tarpu neatrado naudos mokyklų sistemoje ir, apskritai, švietime, nes vadovavosi ne protu, o baime. Skurdi valstiečių situacija ir jų pačių nenoras ugdyti savo gebėjimus sukėlė diskusijas švietėjų ir mokslininkų rate. Buvo siekiama motyvuoti visuomenę šviestis ir skatinti švietimo veiklą provincijose. Tačiau nuolatinis valdžios kitimas valstybėje, okupacijos, sukilimai, mokyklų uždarymas, pačių žmonių nenoras privedė prie Universiteto uždarymo ir valstybės padalijimo, o ar pasiteisino švietėjiški pamokslai ir darbas su piliečiais provincijoje ir valstybės centre, žinome nedaug.

2) Išnagrinėjus to meto istoriografiją, galima teigti, kad Naujųjų laikų epocha sukėlė perversmą socialiniame moterų gyvenime ir tapo moterų pasireiškimo ir savirealizacijos laikotarpiu. Kilmingųjų luomo atstovės neapsiribojo vien namų ruošos darbais. Išnyko moters kaip reprezentacinės lėlės vaidmuo, ji tapo gerbiama ir visaverte šalies piliete. Didikės aktyviai reikėsi ūkinėje veikloje, ypač kaip mecenatės. Steigdamos ir remdamos špitolės, moterys rūpinosi visuomenės higiena, o investuodamos į meną ir švietimą, atliko daug darbų, kuriuos paliko ateinančioms kartoms. Netiesioginiu elito moterų dalyvavimu politinėje erdvėje laikytinas jų indėlis į pilietinį ir moralinį jaunuomenės ugdymą. Išskirtinė teisinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų padėtis, t. y. Lietuvos Statutais įtvirtinta teisė disponuoti turtu, sudarė sąlygas moterims tam tikru mastu realizuoti savo idėjas iki tol tik vyrams priskirtoje politinėje erdvėje. Ši veikla pasireiškė valstybėje vykstančių modernizacijos procesų rėmimu piniginėmis lėšomis ir kitomis materialinėmis vertybėmis. Moterys ne tik vaidino svarbų vaidmenį visuomenėje, bet ir prisidėjo prie savo savišvietos, o vėliau savo atžalų švietimo. Motinos tapo sektiniais pavyzdžiais tiek dukroms, tiek sūnums.

3) Jėzuitų ordino uždarymas atvėrė duris naujai įkurtai institucijai – Edukacinei komisijai. Pirmoji Švietimo ministerija turėjo pasirūpinti vyrų ir moterų švietimu visoje valstybėje. Pagrindinis Edukacinės komisijos tikslas buvo sukurti gyvenimo mokyklą, kuri glaudžiai susietų gyvenimą, pareigas bei reikalavimus. Buvo ir daugiau tikslų: rengti piliečius, gerai išmanančius savo šalies politinę ir ekonominę situaciją ir besiorientuojančius pasaulio įvykiuose. Mokytojai stengdavosi, kad abiejų lyčių vaikai turėtų išugdytą pasaulėžiūrą ir žinių apie savo krašto istoriją. Akcentavo geografijos, ekonomikos, gamtos pažinimo pagrindus ir

teikdavo žinių apie amatus bei ūkininkavimą. Vieninteliu skirtumu galime laikyti tai, kad bajorų luomo berniukai buvo ruošiami tapti įpėdiniais ir valdyti, o mergaitėms kelti tikslai – tapti atsakingomis motinomis, kurios ugdys būsimus valstybės patriotus. Turime pabrėžti, jog Edukacinė komisija negalėjo egzistuoti be mokyklų, kurios buvo kelių rūšių. Iš išnagrinėtos literatūros sužinome, jog mokyklos istorijos tinklas yra labai skurdžiai išnagrinėtas ir žinių, ar pasiteisino mokyklų steigimas, nėra daug, nors tuo metu gyvavo Apšvietimo epocha ir į švietimą buvo dedamos didelės viltys. Tačiau daugelis gyventojų ir toliau mokė savo vaikus namie, tik nedaugelis leisdavo vaikus į pensionus, o minėti valstiečiai apskritai nematė naudos leisti savo vaikus į parapijines mokyklas. Džiugia naujiena galime laikyti tai, kad atsirado susidomėjimas knygomis savo gimtąja kalba (lietuvių/lenkų) ir suaktyvėjo lietuvių kalbos plitimas valstybėje.

4) Apšvietos laikotarpiu galime pastebėti ryškų filosofų, etikų, mokslininkų, švietėjų ir plačiosios visuomenės nesusikalbėjimą dėl gyvenimo tiesų bei normų. Atlikti to meto tyrimai, parašyti pamąstymai, moksliniai traktatai, tiriantys vaiko ugdymą, atkreipia dėmesį, kad moralė ir dorybė buvo pagrindinė vertybė, kurios reikalavo jaunoji karta. Buvo siekiama, kad moralė ir moralinės vertybės taptų neatsiejama žmogaus dalimi, kurią visada galima išugdyti ir patobulinti. Pastebime, jog humanistinės filosofijos siekis pakeisti požiūrį į vaiką, jo jausmus, gyvenimo būdą ir ugdomas vertybės sukūrė revoliuciją ir sąmyšį vaiko edukaciniame procese, kurio iki šiol negalime išspręsti. XVIII a. – XIX a. visuomenės metimasis iš vieno kraštutinumo į kita, t.y. nuo Bažnytinio pamokslo iki humanistinės tolerancijos, atvedė žmones į nežinomą, kaip išugdyti dorą ir pilną moralinių vertybių žmogų, nes visiems vienodi principai ir taisyklės neegzistuoja. Tai įrodo magistro darbe cituotos priešingos nuomonės.

5) Izabelė Čartoriska, kitaip vadinama „Motina Spartiete“, tapo vienu iš XVIII a. moters simbolių. Ji savo asmenybėje sugebėjo sutalpinti kelis vaidmenis: motinos, pedagogės, aktyvios pilietės, žmonos ir globėjos. Laiškuose sūnui Adomui nurodė patriotizmo galią, meilės tėvynei svarbą, moralės ir vertybių pranašumą. Apšvietos epochoje atsirado protingos ir dvasiškai stiprios moterys, kurios galėjo savo sukauptas žinias perduoti vaikams. Tuo tarpu glaustai išnagrinėtas Mykolo Kleopo Oginskio edukacinis indėlis į to meto švietimo raidą šiandien būtų pelnęs geriausio tėvo bei mokytojo apdovanojimą. Jo meile, pamokymais ir išgyvenimais perpildyti laišakai žmonai ir vaikams įrodė mums, jog svarbu išlaikyti tėvų ir vaikų abipusį ryšį. Tuo laikotarpiu tai padėjo formuoti pagarbos jausmą suaugusiems; vaikams pasirinkti tinkamą gyvenimo kelią, netgi jeigu jis nebuvo palaimintas tėvų, o tai rodė tėvų pasitikėjimą savo vaikais. Išlaikytas glaudus ryšys ir pasitikėjimas dar labiau prisidėdavo prie moralės ir dorybių normų išsaugojimo ir klestėjimo ateityje.

Šaltiniai

1. Czartoryska I. 1891. Listy Księżny Izabelli z hr. Flemingów Czartoryskiej do starszego syna Księcia Adama. Kraków.
2. CZARTORYSKI A. 1925, Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjonarzom i mistrzyniom dane. Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej, oprac. J. Lewicki, Kraków,
3. Oginskis M. K. 2016. Tėviški patarimai. Бацькоўскія парады: keturi laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus.
4. Oginskis M. K. 2019. Priesakai sūnui ir kiti laišakai apie ugdymą. Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejus.
5. Prokopowicz M. 1970. Sposób nowy, najłatwiejszy pisania i czytania...Kraków.
6. Sniadecki J. , Dzieła, T. V, p31.
7. Tync S. 1954. Komisja Edukacji Narodowej. Wrocław.
8. Viliūnas D., Aleksandravičius V. 2016 , Jeanas Jacques‘as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Vilnius.

Literatūra

1. Aristotelis. 1990. Nikomacho etika, rinktiniai raštai. Vilnius.
2. Balaišytė L. 2015. Elzbieta Oginskytė-Puzinienė: mokslo mecenatės portretas, Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais. 2, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
3. Barkutė S. 2006. Gabrielės Petkevičaitės moralinė laikysena XIX–XX amžių sandūros. Lietuvos politiniame kontekste. Klaipėda: Klaipėdos Universitetas.
4. Bogucka M. 2001, Between the Ideal and Reality. Warszawa: Acta Poloniae Historica. T. 84
5. Danilevičienė D., 2014, Dvasinių vertybių raiška ir šeimos institutas. Vilnius: Lietuvos Edukologijos Universitetas. t. 39, Nr. 3.
6. Elshtain J.B. 2002. Vyro viešumas, moters privatumas. Vilnius: Pradai.
7. Gelžinytė I., Bagdonas A., 2017. Šeimų, auginančių 4-5 metų vaikus, dalyvavimas vaikų ugdomojoje veikloje, in: Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo pedagogų rengimo problematika: konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Kauno kolegija.

- <https://core.ac.uk/reader/75821380>; Kravcenkaite J., Kazlauskiene A, 2019. Parental Involvement in the Child Development Process at Home, in: Society Integration Education. Proceedings of the International Scientific Conference, DOI: 10.17770/sie2019vol2.3830.
8. Griška A. 1966. Kanto filosofijos kritika Vilniaus universitete (XVIII a. pabaiga - XIX a. pradžia). Vilnius. LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai Filosofija, T.VII.
 9. Hoffmanowa K. 1819, Pamiątka po dobrej matce. Warszawa: Druk Gałęzowskiego.
 10. <https://archive.org/details/pamiatkapodobrej00tans/page/6/mode/2up>
 11. <https://polona.pl/item/pamietniki-z-zycia-seria-1-t-1,NjU0OTI/2/#info:metadata>
 12. Jakubiak K. 2000. Partnerka, matka, opiekunka : status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku. Bydgoszcz: Wydawnictwa Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
 13. Jamrozek W. , Żołędź-Strzelczyk D. 1998. Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Historii.
 14. Janicka-Olszakowa E., 1969. Zakony żeńskie w Polsce, Kościół w Polsce, t. II: Wieki XVI-XVIII, Kraków: Społeczny Instytut wydawniczy Znak
 15. Jurgielėnaitė R. 1998. Lotyniškoji laidotovių poezija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
 16. Kamilevič-Rucińska D. 2019. Tėvų vaidmuo ugdant vaikus Lenkijoje –nuo bajoriškojo auklėjimo iki nūdienos. Vilnius: Roczniak SNPL, T.19.
 17. Kiaupa Z. 2012. Lietuvos istorija, t. VII, 1 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius.
 18. Kiaupa Z. 2018. Lietuvos istorija, t. VII, 2 dalis: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius.
 19. Kochanowski M. 1585. Rotuły do synów swych. Kraków.
 20. Kvieskienė G. 2003. Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas
 21. Kvieskienė G. 2003. Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas.
 22. Lebedys J. 1976. Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. Vilnius.
 23. Lukšienė M. 1970. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje. Kaunas: Šviesa.
 24. Maceina A. 1990. Pedagogikos raštai. Kaunas: Šviesa.
 25. Mačiulytė K. 2005. Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

26. Mastianica O. 2009. Lietuvių inteligentijos požiūris į moterų išsilavinimą XIX a. – XX a. sandūroje. *Lyčių studijos ir tyrimai*, Nr. 7, 102–107 p., Vilnius.
27. Mastianica O. 2012. Praverus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje, XVIII a. pab. XX a. pr. Vilnius.
28. Mastianica O. 2015. Moterims, kurios gimdo tėvynei sūnus“: moters vaidmuo formuojant tautinę tapatybę Edukacinės komisijos laikais, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija. Vilnius.
29. Matusas J. 1937. Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas. Kaunas: Spindulys.
30. Minginas J. 2007. Edukacinė Komisija ir Lietuvos pradžios mokykla. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. p. 17.
31. Piotr J. Henry. 1783. Nauki dogmatyczne i moralne o czterech częściach Katechizma Chrześcijańskiego... ku wygodzie plenarów, oraz innego duchowieństwa po parafiach [...]. Wilno.
32. Plečkaitis R. 2007. Užmirštieji apšvietos epochos pedagogikos ir mokyklų siluetai Bajoro ugdymas XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje Marijampolės marijonų mokykloje. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 30.
33. Pupšys V. 1994. Lietuvos mokykla : atgimimo metai (1905-1918). Klaipėda : Klaipėdos universitetas.
34. Račkauskas J. 1994. Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a. Vilnius.
35. Sarcevičienė J. 2005. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. Vilnius: Versus aureus.
36. Sidabraitė Ž., 2015. Kūdikių Prietelius. Skaitinių vadovėlis. Klaipėda: Klaipėdos Univeristeto leidykla.
37. Šapoka. A. 2016. Lietuvos istoriografija. Lietuvos istorija. Vilnius: Diemedžio leidykla.
38. Šmigelskytė-Stukienė R., Brusokas E., Glemža L., Jurgaitis R., Rakutis V. 2014. Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 metias. Vilnius: Petro Ofsetas.
39. Vydūnas. 1990. Raštai. Vilnius.Mintis.
40. Wróbel E.E. 2002 . Chrześcijańska rodzina w Polsce XVI-XVII wieku : między ideałem a rzeczywistością. Kraków: Naukowe PAT.
41. Zasztowt L. 1997. Kresy 1832-1864 : szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa: Inst. Historii Nauki PAN.
42. Żołądz-Strzelczyk D. 2014. Antoniego Maksymiliana Prokopowicza "Sposób nowy najłatwiejszy pisania i czytania razem dla panienek z przypisami dla nauczycielek":

pierwszy polski podręcznik edukacji elementarnej dla dziewcząt, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. 2014, R. 62, nr 4, p. 553–565.

Priedai:

1 priedas

1 pav. Izabelė Čartosrika (*Izabela Czartoryska*) – Giuseppe Filippo Liberati Marchi portretas.
Prieiga internetu: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/foto/izabela-elzbieta-czartoryska-portret-autor-giuseppe-filippo-liberati-marchi>

2 priedas

2 pav. Adomas Čartoriski (*Adam Czartoryski*) – Antonio André portretas.

Prieiga internetu: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/foto/xiaze-adam-czartoryski-prn-antoniego-andr#text>

3 pav. Kompozitorius Mykolas Kleopas Ogińskis (*Michał Kleof Ogiński*) – François-Xavier Fabre`a portretas.

Prieiga internetu: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/foto/portret-michala-kleofasa-oginskiego-franoisa-xaviera-fabrea>

4 pav. Amelija Ogiskytė – Zaluska (*Amelia Zaluska z Ogińskich*) su dukra Ema (*Emma Honorata Ida Zaluska*) – C. Wolff portretas.

Prieiga internetu: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amelia_Zaluska_z_corka_Emma.jpg

5 priedas

5 pav. Irenėjus Kleopas Ogoinskis (*Ireneusz Kleofas Ogiński*) – François-Xavier Fabre portretas.

Prieiga internetu:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d2/Ireniej_Kleafas_Aginski._%D0%86%D1%80%D1%8D%D0%BD%D0%B5%D0%B9_%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%81_%D0%90%D0%B3%D1%96%D0%BD%D1%81%D0%BA%D1%96.jpg